I
104380

www.dacoromanica.ro

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI

No. 241.

C. RĂDULESCU-MOTRU

Știință și Energie

Introducere.— Concepțiunea energetică asupra naturei.—De docta ignorantia.—Filosofia monistă.—Energia socială.

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRARIEI LEON ALCALAY

No. 37, CALEA VICTORIEI, No. 37

www.dacoromanica.ro

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI

Fondată de DUMITRU STĂNCESCU

Biblioteca pentru toți, *care a fost fondată la 1 Martie 1895, este o publicațiune enciclopedică, menită a populariza lucrările marilor scriitori români și streini.*

In cele **peste 240 volume** *conținute în* **Biblioteca pentru toți,** *se află cel mai bogat material literar, artistic și științific ce s'a adunat în vre-o publicațiune periodică românească; de asemeni partea educativă își are în* **Biblioteca pentru toți** *un însemnat număr de volume.*

Prin eftinătatea ei — **30 bani volumul** — **Biblioteca pentru toți** *se află în primul rând printre publicațiunile cu caracter popularizator, cu atât mai mult cu cât ea publică opere complecte.*

In catalogul Bibliotecei, care se găsește publicat în întregime pe coperta fie-cărui număr, sunt adunate numele și operile celor mai de seamă scriitori români și streini, înjghebând astfel o întreagă bibliotecă enciclopedică la îndemâna tuturora.

www.dacoromanica.ro

Știință și Energie

www.dacoromanica.ro

De acelaș autor:

Studii filosofice. — I. *Valoarea silogismului.* — II. *Problemele psihologiei.* — III. *Rolul social al filosofiei.* — IV. *Cestiuni de estetică.* — V. *Psihologia martorului* (1898—1906. Librăria Socec, București).

F. W. Nietzsche, *Viața și filosofia sa.* (Librăria Socec, București).

Cultura română și politicianismul. *Ediția III.* (Librăria Socec, București).

www.dacoromanica.ro

INTRODUCERE

1. — Intenţiunea mea nu este câtuşi de puţin să presint reflexiunile ce urmează în vestmintele unor predici morale. Am eu însu-mi convingerea că obicinuitele predici morale sânt fără nici un rezultat pentru sporirea moralităţii în societatea contimporană. Tradiţiunea deşi le menţine încă în uz, cum face cu multe alte forme sociale, valoarea lor este totuşi de mult redusă la o simplă valoare de decor.

Predicile morale şi-au avut odată şi ele rostul lor. In societăţile vechi patriarhale ele erau mijlocul indicat prin care şeful familiei, în acelaşi timp şi preotul comunităţii, povăţuia pe cei adunaţi în jurul altarului comun. Nimeni nu discuta poveţele lui; toţi le primiau şi aveau interes să le urmeze. Şeful familiei îndruma

www.dacoromanica.ro

moralitatea semenilor săi, de opotrivă cu activitatea lor practică. Prestigiul pe care i-l acorda ierarhia socială îl scutea de argumentare. El predica și era ascultat. Și cum ar fi fost altfel, când sancțiunea moralității publice sta, în primul rând, tocmai în judecata predicatorului?

Dar societățile contimporane nu mai lasă predicei morale condițiunile pe care aceasta le avusese în societățile patriarhale. Pe măsură ce funcțiunile sociale se diferențiază și sânt îndeplinite de persoane deosebite, rostul predicei ajunge discutabil și tinde să dispară. In timpurile noastre înțelepciunea trebue dovedită iar nu simplu predicată; mintea celor ce ascultă e cu totul alta de cât odinioară.

Numai uzurile religioase și în special uzurile bisericei creștine persistă să păstreze predicei locul pe care aceasta îl avea în timpurile de demult. O dornică ficțiune mijlocește asemenea persistență. Creștinismul presupune pentru viața viitoare o cetate ideală, în care toți oamenii se regăsesc iarăși ca fii unui aceluiaș bun părinte, penitenți de o potrivă înaintea unui judecător suprem; ca atare, Biserica creștină, în calitate de representantă

www.dacoromanica.ro

a acestui bun părinte și judecător, își atribue dreptul la predică. Condițiunilor reale, Biserica a substituit, pe baza credinței, condițiunile analoage ale unei lumi ideale, și astfel, în virtutea logicei pe care o dă ilusiunea, ea menține datina predici. Intru cât însă bunele sale intențiuni sânt urmate și de rezultate reale în viața practică, este o întrebare pe care numai cei prea optimiști o pot resolva în mod afirmativ. Biserica noastră ortodoxă creștină a avut de sigur, în această privință, temeinice motive să reducă rolul predicatorului la simpla recitare a cărților sfinte, departe de orice amestec cu interesele pământești. Predica e așezată, cu chipul acesta, într'o sferă divină, neatinsă de cugetul profan. Ascultătorul este prevenit că morala ce-i se defășură înainte este întocmită în vederea unei vieți ideale și vecinice—viața în care sufletul său se va găsi dincolo de mormânt, — iar nu în vederea raporturilor vieții pământești. De aceia Biserica ortodoxă a și reușit să'și mențină neștirbit prestigiul său, cu toată ignoranța de care a dat pe alocuri probă clerul ce o reprezintă: cărțile sfinte au vorbit de sine

www.dacoromanica.ro

credincioşilor prin glasul preoţilor, fără a fi atinse învăţăturile cuprinse într'însele de mintea defectuoasă a acestora. Cuminte ar fi ca această stare de lucruri să se continue şi pe viitor.

2. — In orice caz nu filosofia este menită să alimenteze un gen de ocupaţiune condamnat a fi nerodnic. Morala filosofică, eşită din cercetarea faptelor positive nu are nevoe de vestminte de paradă pentru a fi ascultată şi introdusă în viaţa practică. Ea se impune de sine prin puterea convingerilor pe cari le cucereşte. Lăţirea ei depinde de numărul capetelor cugetătoare şi de gradul de desvoltare al judecăţii omeneşti, iar nu de prestigiul predicatorului. De acea, cu toate vicisitudinele ei aparente, morala filosofică aduce contribuţiuni continue la opera eternă a adevărului, pe când morala de predică, cu cât se depărtează de la scopurile strict religioase ale societăţii primitive, cu atâta este nevoită să se mulţumească în rolul de simplă fraseologie convenţională.

Pe de altă parte este drept, că morala filosofică adresându-se în primul rând inteligenţii şi numai indirect, prin mij-

www.dacoromanica.ro

locirea acesteia, sentimentelor, pare une ori mai săracă în rezultate practice faţă de predica morală, care face apel la toate înclinaţiunile sufleteşti ale omului. O predică bine simţită atrage dupe sine mulţimea şi poate obţine de la dânsa fapte imediate, pe când morala filosofică nu duce la rezultate practice de cât cu încetul prin pregătirea convingerii fiecărui individ în parte. Dar această inferioritate aparentă este rescumpărată cu prisos prin valoarea rezultatelor dobândite. Morala filosofică are drept rezultat faptele cari decurg logic din convingerea individului, şi prin aceasta ea asigură regenerarea continuă a moravurilor în viitor; pe când morala ocasională de predică şi atunci când dobândeşte rezultate măreţe, acestea rămân totdeauna cu un caracter sporadic, după dispoziţiunile sufleteşti ale ascultătorilor, sau puterea de sugestiune a predicatorului. Cea d'întâi e potrivită societăţii moderne şi, în genere, ori cărei societăţi care îşi pune ca ţintă realizarea libertăţii individuale; cea de a doua e morala societăţii vechi, bazată pe constrângerea sau umilirea individului.

www.dacoromanica.ro

Intre aceste două morale alegerea nu mi se pare greu de făcut. Prefer succeselor sporadice ale moralei convenționale, rezultatele mai greu de dobândit, dar mai durabile, ale moralei filosofice.

Nu voiu face apel așa dar la nici unul din acele nobile sentimente, cari au darul de a cuprinde și mișca inima mulțimei. Las în pace coardele patriotismului prea obosite de alții, precum și mândria de a aparține rasei latine. Mă adresez esclusiv inteligenței naturale, pe care strănepoții lui Traian o au în comun cu ceilalți muritori din Europa, și doresc ca în această inteligență să fie sădite convingerile pe cari filosofia contimporană le oferă judecății mature și obiective.

In special spre tinerimea universitară se îndreaptă privirea mea. Inteligența acestei tinerimi aș dori-o înzestrată cu o perspectivă morală cât mai înaltă; de la dânsa să plece exemplul faptelor cumpănite și consecuente convingerilor filosofice. In rândurile acestei tinerimi aștept să se producă începuturile unei ere noui în istoria moravurilor poporului românesc.

Dar să fie oare... precum mi se afirmă,

www.dacoromanica.ro

și aci, ca la dânșii acasă, acei cari șovăesc; acei cari repetă cuvintele unei pretinse științe, după care în lumea practică convingerile intelectuale nu au nici o influență, și totul depinde de sentimentele și patimile momentului?!

Ar fi trist. Dar totuși am încredere că și mintea acestora se va lumina odată.

Sentimentele produse de condițiunile momentului stăpânesc pe om atât cât mintea acestuia este deșartă de orice convingere intelectuală mai adâncă. Dar când convingerea e la postul ei, stăpânirea sentimentelor vremelnice este redusă și aproape nimicită. Și e foarte natural să fie astfel. Sentimentele produse de condițiunile momentului, deși une ori sânt însoțite de o intensitate puternică și în anume împrejurări chiar vin ca niște torente iresistibile, târând în urma lor tot ce întâlnesc în cale, din fericire au o durată scurtă și o natură variabilă, pe când convingerile intelectuale continuă vreme îndelungată să păstreze în sufletul omului o poziție identică. Și această calitate aduce de partea acestora din urmă mai totdeauna izbânda definitivă. Sentimentele ori cât de iresistibile par ele, se

www.dacoromanica.ro

pot cu timpul dirigia, după cum se pot dirigia și apele cele mai năpraznice; influența lor e mai puțin profundă, fiind trecătoare ca și momentul: convingerile intelectuale însă transformă pe om, fiindcă ele stau deasupra momentului; ele învinge, fiindcă maiestrul care a plămădit sufletul omenesc, *timpul*, este în serviciul lor.

Sentimentele sânt patrimoniul omenirii întregi, convingerile sânt patrimoniul celor aleși. Progresul culturei este însă opera acestora din urmă.

Când o convingere a isbutit să pătrundă adânc în conștiința unui om și să cristalizeze treptat în jurul său toate dispozițiunile sentimentale ale sufletului, ea a făcut din acest om o forță. Lăsate în voia lor, dispozițiunile bune se risipesc într'o agitație sterilă; tendințele fără țintă conștientă se contrazic și anihilează. Dar sentimentele puse în serviciul unei convingeri sânt de un efect incalculabil. Nu e pârghie mai formidabilă, care să scoată în evidență dispozițiunile sufletești ale omului, cum este convingerea ideală, dobândită prin reflexiune.

Fericite popoarele cari au în sânul lor

www.dacoromanica.ro

suflete unde asemeni convingeri dictează. Energia acestor popoare este sporită, influența lor covârșitoare.

3. — Tinerimea universitară română se întâmplă a fi fala și speranța unei țări mici atât ca întindere cât și ca poporațiune. Ea se va găsi mâine datoare să apere și să sporească avuția națională pe care neamul nostru a câștigat-o cu prețul atâtor sacrificii. Al ei va fi viitorul, negreșit, dar a ei va fi și întreaga răspundere. Și istoria spune cât de mare este răspunderea pentru conducătorii unei țări mici!

Așa fiind, mi s'a pus de sine întrebarea: N'a sosit oare momentul ca această tinerime universitară să'și apropie și dânsa pârghia convingerii, care a adus atâtea foloase popoarelor străine? N'a sosit oare momentul ca sentimentele ei generoase să înceteze a se mai risipi în manifestațiuni efemere, în acte strălucitoare ca jocurile de artifiții, în simple scântei, cu durata unei clipite?

Și am avut presentimentul că da. Experiența dobândită în mijlocul acestei tinerimi m'a deprins să privesc cu încredere spre dânsa. Am întâlnit în rându-

www.dacoromanica.ro

rile ei prea multe inteligențe chinuite de lipsa unui ideal; am înțeles în repetate rânduri nedreptatea ce i se face când lumea o judecă după aparențe.

Și astfel, ca să vin înaintea aspirațiunilor ei, — aproape după îndemnul ei, — am ținut la sfârșitul anului școlar 1901—1902 lecțiunile de față, în cari încerc să rezum principalele probleme cari agită gândirea lumii apusene și cari socot că pot să intereseze conștiința poporului român.

Hotărându-mă să le dau publicității, comit poate o imprudență.

Mediul nostru social în care vor veni să circule aceste pagini e de sigur altul ca mediul universitar. Intr'însul nu se găsește în acelaș grad de tensiune entusiasmul pentru meditațiunile abstracte și, mai pre sus de toate, nu se va găsi dorința sinceră de a afla adevărul întreg, așa cum el se presintă judecății obiective. De acea metoda și conținutul acestor pagini vor displace probabil la mulți și unii se vor considera chiar obligați să le critice. Nu le cer acestora nici o indulgență. Un singur lucru însă aș dori să-l găsesc în

www.dacoromanica.ro

aprecierile lor, și anume: înțelegerea exactă a celor afirmate de mine.

Când această condițiune o voiu găsi îndeplinită la cât mai mulți, dacă nu la toți, scopul acestor pagini e pentru mine ca și atins.

Eu nu urmăresc a face proseliți pentru convingerile mele: proseliții vor veni de sine dacă aceste convingeri sânt întemeiate pe adevăr. Acea ce urmăresc numai, este de a pregăti calea pentru timpul, când se vor arăta oamenii de convingeri.

Nu e indispensabil ca mediul social să fie colaborator la opera celor puțini, e destul ca el să fie bine-voitor, tolerant. Restul îl va aduce timpul.

www.dacoromanica.ro

I

Concepțiunea energetică asupra naturei

1. — Este recunoscut astăzi de toată lumea gânditoare, că societățile moderne n'ar fi putut ajunge la densitatea poporațiunilor ce au și la alcătuirile sociale în cari să găsesc, dacă ele n'ar fi fost puse mai dinainte în posesiunea mijloacelor de stăpânire asupra mediului fizic. Numai prin sprijinul pe care îl oferă canalisarea energiei naturale în vederea scopurilor practice ale omului, s'a putut ajunge la momentul civilisațiunii de astăzi. Aburul și electricitatea, ne luate în seamă de membri societăților vechi, în societățile culte moderne sânt principalii agenți

www.dacoromanica.ro

pe cari se întemeiază industria și comerțul; și e probabil că pe măsură ce societățile moderne vor înainta, multe alte forme nouă de energie au să fie tot atât de folositoare activității lor. Lucrări, cari altă-dată sfidau brațele omului, se execută totuși astăzi cu ușurință. Și explicarea acestei ușurințe stă în acea că, munca omenească a reușit pe alocuri să se emancipeze de sub povara cea grea mecanică, la care era constrânsă înainte, și pe care a lăsat-o acum în sarcina agenților naturali, pentru a se mărgini ea în rolul de conducătoare. In aceste condițiuni e ușor de înțeles avântul pe care l'a dobândit activitatea industrială în zilele noastre și speranțele cari se pun într'însa.

Este neîndoios că într'un viitor, mai mult sau mai puțin apropiat de noi, — în orice caz mai apropiat decât sânt începuturile civilizațiunii, — munca omenească utilizând toate resursele pe cari i le oferă energia naturei, are să transforme pe suprafața pământului cu desăvârșire condițiunile de existență ale omului. Fiece industrie nouă însemnează un pas mai departe în cucerirea bogă-

www.dacoromanica.ro

ţiilor naturale; o afirmare mai puternică a culturei omeneşti.

Dar pe cât se dovedeşte mai binefăcătoare, prin urmare şi mai dorită, emanciparea muncii omului de sub povara trudei mecanice, cu atât devine mai imperioasă îndreptarea unei bune părţi din această muncă în spre cercetările ştiinţifice. Căci lipsită de lumina ştiinţei, munca omului e lipsită de continuitate, de temeinicie. Ştiinţa înlătură dificultăţile imaginare, ea îndrumează mâna omului în adaptarea agenţilor naturali la trebuinţele acestuia, şi mai pre sus de toate. ea dă încredere în continuarea rezultatelor pe viitor. Ştiinţa este izvorul care întreţine fertilitatea câmpului industrial. Cu drept cuvânt se poate zice: omul stăpâneşte natura numai pe măsura ce o cunoaşte în mod ştiinţific. Filosoful englez Fr. Bacon, profetisase de altfel acest rol al ştiinţei încă dela începutul erei moderne: scientia est potentia. Ştiinţa este puterea omului prin excelenţă.

Stăpânirea de fapt asupra naturei nu poate veni decât în urma stăpânirei ideale pe care o dă mintea prin concepţiunile

www.dacoromanica.ro

sale științifice. Aceste din urmă conțin în virtualitate acea ce faptele vor realiza mai apoi în practică; ele sânt tot atâtea promisiuni puse înaintea activității omenești. Pe măsură ce concepțiunile științifice dobândesc o sferă mai largă și devin proprietatea intelectuală a unui mai mare număr de suflete, în aceeași proporție cresc și tentațiunile pentru intreprinderile practice grandioase și se stabilește între oameni o colaborațiune mai strânsă. Știința este un fel de oglindă ideală, în care se poate citi în fiecare moment motivele activității viitoare ale omului.

Raportul dintre natură și om se schimbă după concepția pe care o are acesta asupra naturei. Omul ignorant e sclavul naturei, oricâte bune dispozițiuni ar avea el de altfel în sufletul lui.

De aceea e atât de indispensabilă știința în mediul societăților culte. Pe afirmațiunile ei se reazemă planul întreprinzătorilor industriali; sub conducerea ei, devine rodnica munca lucrătorilor manuali.

Nu este o datorie mai imperioasă pentru conducătorii societăților moderne de

www.dacoromanica.ro

cât aceea de a răspândi știința în toate straturile sociale.

Din nenorocire însă puțini înțeleg astfel datoria lor. Cei mai mulți se mulțumesc să predice sfaturi morale.... Și din predică poporul rămâne tot așa de întunecat ca mai nainte.

2. — Să încercăm a schița în câteva cuvinte concepțiunea pe care mintea ajutorată de știință o formează asupra naturei. Din compararea acestei concepțiuni cu aceea pe care și-au format'o alta dată, și o mai păstrează încă ignoranții, vom înțelege lărgirea de perspectivă ce se deschide în viitor activității popoarelor civilizate; ne vom clarifica poate și noi Românii, asupra unei datorii urgente, ce ne rămâne de îndeplinit.

Concluziunile teoretice ale științei de astăzi, culminează în noțiunea energiei. Sub această noțiune se subsumează rezultatele cercetărilor experimentale de până acum și sub influența ei se întreprind cele viitoare. Pentru știință, toate fenomenele naturei, deși în aparență felurite, se reduc în ultimă analiză la câteva raporturi cauzale constante, dintre cari acela care exprimă legea energiei

www.dacoromanica.ro

este cel mai elementar şi prin urmare cel mai fundamental. Fenomenele naturei sânt măsurabile şi echivalente unele faţă de altele, aşa în cât toate pot fi luate drept formele unui acelaş fenomen fundamental. Dislocarea corpurilor în spaţiu, fenomenele de căldură, de lumină, electricitate, afinitate chimică, etc., cari pentru simţurile noastre par calitativ ireductibile, pentru ştiinţă ele sânt verigele unui lanţ uniform, acela al vecinicei transformări de energie.

O piatră se desprinde de pe vârful muntelui şi se prăbuşeşte în prăpastie. Puterea ce se desfăşură prin căderea acestei pietre nu se stinge decât aparent prin imobilizarea aceştia în fundul prăpastiei; în realitate puterea se transformă numai: din mişcare mecanică ea ia forma fenomenelor de căldură, electricitate, cohesiune şi elasticitate; şi numeroasele aceste fenomene cari se desfăşură acum, dacă ar fi readunate într'un tot, cuantumul de putere ce ele reprezintă, ar fi tocmai cuantumul acela care ar necesita din nou ridicarea pietrii pe vârful muntelui. Şi readusă acolo, puterea iarăşi nu se stinge, ci ea se trans-

www.dacoromanica.ro

formă: ia forma de putere latentă, o putere egală întocmai cu aceea ce se va desfășura mai târziu, desprinzându-se din nou piatra și căzând în prăpastie.

O căruță trasă de doi boi percurge o oarecare distanță pe un plan orizontal. Ajunsă la capătul distanței, fenomenul de tracțiune mecanică s'a istovit, în schimb însă treptat cu apropierea acestei căruțe de capăt, fenomenul mecanic a fost înlocuit cu fenomenele de căldură, cari s'au produs prin învârtirea roatelor, prin frecarea și izbiturile între părțile căruței, prin respirațiunea pulmunară a boilor, prin combustiunile de tot felul ce au avut loc în organismele acestora, etc. Toate aceste fenomene, ce s'au desfășurat și cari au înlocuit treptat mișcarea de dislocare a căruței, dacă s'ar readuna într'un tot, puterea care le-ar reprezinta ar fi identică cu aceea care ar trebui pentru a fi readusă din nou căruța în locul de unde a plecat.

Cu un cuvânt, toată seria de fenomene petrecute într'un sistem anumit de corpuri, poate fi considerată ca manifestarea unor puteri, cari au proprietatea de a se suplini unele pe altele, după ra-

www.dacoromanica.ro

porturi precise, și de a putea fi totdeauna dispuse într'un circuit de transformări parțiale ale unui singur tot. E destul ca sistemul ce avem în vedere să rămână neînfluențat din afară, pentru ca să constatăm că toate puterile ce se desfășură în sânul său, cu toată felurimea lor calitativă, formează totuși un circuit închis de transformare și reprezintă un cuantum constant. Acest cuantum constant, sub care se subsumează manifestarea puterilor, a luat denumirea de energie.

Noțiunea energiei este mai abstractă, dar în acelaș timp mai exactă decât aceea a puterii. Din ea sânt înlăturate calificările sensoriale pe cari le găsim subînțelese în noțiunea de putere; ea reprezintă strict raporturile de dependență a fenomenelor naturei, fără nici o aluziune la natura intimă a cauzelor acestora. Astfel mișcarea, căldura, electricitatea, afinitatea chimică, forma, etc., sânt din punctul de vedere al concepțiunii abstracte energetice, numai grupuri de fenomene caracterizate deosebit între dânsele prin legi de repetițiune și de echivalență, și nici de cum prin vreo

www.dacoromanica.ro

deosebire de natură între puterea mecanică și puterea căldurii, electricității, afinității, cohesiunii, etc. Grație acestei abstracțiuni, noțiunea energiei rămâne ferită de incursiunile speculațiunilor metafisice, și câștigă în exactitate; avantagii prețioase pentru complectarea ei în viitor, deși pentru moment scump plătite prin dificultățile ce se întâmpină la vulgarizare.

Concepțiunea energetică nu oglindește așa dar decât condițiunile sub cari se produc fenomenele, iar nu însăși substanța intimă a acestora. Cunoștințele pe cari ea le sistematizează consistă în raporturi cantitative și nu în entități absolute; perspectiva lor filosofică duce la relativism.

Cu toate acestea, tocmai această metodă, în aparență restrânsă, dă științei moderne succesul și productivitatea pe cari înaintea ei nu le-a avut știința veche, care urma tocmai direcția contrară, adică neglija măsurarea raporturilor cantitative și căuta să pătrundă prin deducțiuni în substanța lucrurilor.

Și explicarea acestui fapt e ușor de înțeles.

www.dacoromanica.ro

Activitatea omenească nu poate fi ajutorată mai cu spor decât de știința care inițiază pe om în rostul *succesiunii* fenomenelor, fiindcă prin aceasta numai se poate dobândi prevederea, prima condiție a oricărei activități durabile. Apoi concepțiunea energetică prin deprinderea ce o dă minții să privească natura ca un circuit de fenomene, ce se condiționează reciproc după raporturi constante, ațâță dorința de a canaliza acest circuit în vederea scopurilor practice. Agenții naturali devin cei mai supuși colaboratori ai muncii omului de îndată ce acesta cunoaște condițiunile lor de producere. E destul ca să fie pregătite condițiunile pentru ca agenții naturali să se producă, și atunci ei se produc în vederea unui serviciu de adus omului.

Așa, puterea ce se desfășură prin căderea unui corp, a unei ape bunioară, de pe o înălțime, este neapărat o putere care poate fi de mare utililitate pentru om. Dar această utilitate e redusă la minimum pe cât timp știința n'a deschis orizontul inlelectual al acestuia prin stabilirea legii transformării energiei. Când acest moment este atins, atunci omul

www.dacoromanica.ro

vede cu ușurință mare utilitatea ce se poate trage din puterea pusă lui la dispoziție de natură. Condus de știință el va transforma fenomenul mecanic produs de căderea apei într'un fenomen electric, ale cărui condițiuni fiind altele, el va putea să-l transporte la distanță, și acolo să-l transforme iarăși, după cum folosul practic cere, într'unul de lumină sau căldură, sau, în sfârșit, din nou într'unul mecanic. De asemenea va face el și cu puterea ce se desfășură din evaporațiunea unui lichid. Va condensa vaporii și din puterea lor de expansiune va pune în mișcare o roată, care la rândul ei, prin frecare, va da naștere unei puteri calorice sau capacități electrice, etc. In sfârșit, toate formele de energie pe cari natura le presintă, omul prin ajutorul științei le va putea adapta cerințelor vieței sale practice. Cu cât el va cunoaște mai exact legile de condiționare a fenomenelor, cu atât influența lui va fi mai eficace asupra distribuțiunii și adaptării lor. Cu drept cuvânt, se poate socoti dar că fiece cunoștință nouă este un pas mai departe în cucerirea naturii. Fiecare nouă analiză științifică deschide un nou câmp

www.dacoromanica.ro

de explorare pentru activitatea omenească. Fenomenele izolate, cari înainte inspirau omului frică și groază, precum și acele ce treceau neobservate, sânt acum, prin lărgirea concepțiunii științifice, atrase încetul cu încetul în sfera de influență a mâinii omenești. Știința le-a dezarmat pe unele, le a făcut interesante pe altele. Concepțiunea energetică este călăuza cea mai dornică de activitate; ea e apoteozarea însăși a muncei omenești.

3. — Pentru a ilustra aceste afirmări puțin cam abstracte, fie-mi permis a lua un exemplu din viața popoarelor industriale, și anume a poporului francez: un exemplu tipic și care pe lângă aceasta mai are avantagiul de a se petrece încă în zilele noastre. Il împrumut din scrierea de curând apărută a lui G. Hanotaux: *L'énergie française.*

E vorba de utilizarea pe care a găsit'o în industrie căderea micei ape, Lancey, ce isvorește din munții Beledonne, la Est de orașul francez Grenoble.

Multe secole mica apă Lancey a curs, fără ca ea să deștepte interesul lucrătorilor din vecinătate asupra puterii me-

www.dacoromanica.ro

canice, ce duceau cu sine valurile-i sgomotoase. Nimeni nu cuteza să încerce o canalizare a acestei puteri, ce se perdea fără folos; nimeni nu gândea că mica, dar vijelioasa apă, va putea fi odată o credincioasă prietenă a muncitorului.

Un om însă, sigur pe ştiinţa sa, cuteză aceea ce toţi înaintea lui crezură a fi cu neputinţă. Intr'o bună zi el comandă conducte destinate să capteze apa ce cădea dela înălţimea de 200 metri. Toată lumea îl luase, la început, drept nebun. „Conductele au să se spargă! Bietul om e bun de legat!“ Cu toate acestea omul nostru merse înainte şi reuşi.

El era fiul unui mecanic industriaş din localitate; era instruit şi întreprinzător. In planurile sale el întrevedea nu numai succesul material pentru sine şi pentru ai săi; ci şi o revoluţie economică, o binefacere pentru întreaga populaţiune din jurul Grenoblei. Inginerul Aristide Bergès întrevedea revoluţiunea care e legată de resolvirea unei mari probleme a timpului, aceea a utilizării energiei produse de căderea apelor de pe înălţimile muntoase. Şi el, fericitul

www.dacoromanica.ro

inițiator, a fost în acelaș timp și poetul care a botezat noua putere industrială cu un nume, care spune mai mult ca o carte întreagă : cu numele de *la houille blanche*. Zăpada și ghețarii eternizați pe vârful munților înlocuind, ca izvoare de energie, cărbunii din fundul pământului !

Inceputul intreprinderii lui Bergès nu fură, bine înțeles, ferite de greutăți. Istoria uzinei sale reflectează dibuelele neintrerupte ale spiritului său. Materialul întrebuințat în anul 1869, astăzi pare prea rudimentar. In prejurul uzinei se văd încă tuburi grosolane de tuci, cari serveau altă dată la captarea apei : ele au un aspect barbar și antideluvian. Se crezuse odinioară despre conducte că ele nu pot să resiste unei presiuni interioare, că au să se spargă, sau au să se turteasscă. Dar în urmă se cunoscu mai exact răportul între puterea de resistență a metalului și puterea motrice a apei ; apoi se ajunse, în sfârșit, la o confecționare mai perfecționată a materialului. Astăzi conductele întrebuințate sânt vehicule minunate pentru puterea hidraulică ; fie că sânt de dimensiuni până la trei metri în diametru, adaptate la curente puter-

www.dacoromanica.ro

nice; fie-că sânt reduse la filamente subțiri cari vin să distribue energia pe măsura lucrătorului.

Industria inginerului Bergès a făcut trei salturi mai importante. Primul avânt a consistat în domesticirea puterii ce resultă din căderea apei pe o înălțime de 200 metri. Ea echivala în măsură mecanică, cu puterea a câtor-va duzini de cai. Atelierul era productiv, dar nu diferea mult de vechia moară. Al doilea salt a consistat în captarea unei cascade de 500 metri înălțime. *La houille blanche* oferea, de astă dată, întreprinzătorului o putere de 3.000—4.000 de cai. Atelierele se transformară și se măriră; uzina deveni un important acumulator de energie, care de aci înainte asigura permanența și securitatea lucrului nu numai în lăuntrul său, dar și în vecinătate. Puterea mecanică era într'o așa mare cantitate, în cât o parte a ei era de prisos. Bergès o transformă. El avu după voie electricitate și căldură: albi pasta de hârtie prin electrolisă; produse carbure de calce; dete curentul trebuincios iluminatului, etc. Acestea înăuntrul uzinei. In afară, el distribui puterea hidraulică sub

www.dacoromanica.ro

formă de curent electric la întreţinerea iluminatului pe şoseaua dintre Brignolle şi Grenoble, la serviciul de tramvai între Chapareillan şi Chartreuse.

Dar atâta nu era de ajuns.

De-asupra înălţimii de 500 metri, se află, pe creştetul munţilor Belledonne, două mari rezervoare de apă neîntrebuinţate, doi imenşi acumulatori de energie, pregătiţi de natură: gheţarii Combe şi Freydanne. In captarea lor culmineazâ opera lui Bergès.

Un întreg sistem de tuneluri şi canalisări leagă astă-zi lacurile Blanc şi Crozet,—lacuri produse de gheţari,—cu uzina. O suprafaţă de cinci-spre-zece milioane de metri pătraţi, iarna expusă la zăpadă şi vara la razele soarelui, acumulează zi şi noapte energia pentru ateliercle de la poalele muntelui. Gheţarii fac parte din complectul uzinei.

Din nefericire însă, nu toată energia care stă acum la dispoziţie poate fi utilizată. Uzina şi vecinătatea nu posedă atâtea industrii în cât să acopere cuantumul de putere, ce se obţine din topirea gheţarilor. Prisosul ar putea fi negreşit profitabil aiurea, mai departe, spre e-

www.dacoromanica.ro

xemplu în centru sau în nordul Franței; dacă el s'ar putea transporta. Insă aci e marele obstacol. Știința de astăzi n'a reușit încă să aibă secretul transportării, fără perdere, a energiei la distanță.

Când acest obstacol se va înlătura, câte industrii n'au să fie alimentate din rezervoarele de apă acumulate, sub formă de zăpadă și de ghețari, pe creștetul munților! Câte brațe omenești n'au să fie eliberate de sub greaua muncă mecanică, la care sânt obligate astăzi!

Intreprinderea inginerului din jurul Grenoblei face dar să se întrevadă, cu drept cuvânt, în desvoltarea viitoare a culturei omenești, o revoluțiune analoagă cu acea care s'a produs altă dată după aplicarea la industrie a aburului și a electricității. Fapta lui este un exemplu tipic pentru a arăta foloasele ce le poate aduce direcțiunea științei moderne.

4.—Scrierea din care împrumut exemplul de mai sus, și în care se găsesc multe alte referitoare la industrie și mai ales la agricultură, poartă un titlu semnificativ, acela de *energie franceză*. Este oare acest titlu și just? Fără îndoială, strict științificește, nu. Energia care mișcă

www.dacoromanica.ro

motoarele atelierelor şi face să crească holdele pe câmpiile Franţei este acea a naturei în genere, identică în fond cu energia universală; omul n'o crează nici unde, ci numai o dirijează şi o distribue. Dar oare nu este aceasta esenţialul? Nu residă oare în modalitatea de direcţie şi de distribuţie, pe care omul o dă energiei naturei, caracterul deosebit al vieţii fie-cărui popor în parte, valoarea specifică a fie-cărei naţionalităţi?

De sigur că da.

Şi atunci este just, că de şi energia în sine este eternă şi urmează unor legi constante, ea să se califice totuşi după numele celui ce ştie să şi-o facă prietenă!

Teritoriul frances nu este mai favorisat de natură, de cât ar fi teritoriul multor alte popoare. Dacă totuşi pe dânsul munca e mai productivă, cauza trebue căutată în oamenii cari îl locuesc şi nu în natură. Sânt popoare bogate, cari trăesc pe un teritor ingrat, precum, de altă parte, sânt multe popoare cari se sting de sărăcie pe un teritor fertil.

Acea ce le diferenţiază pe unele de altele este, mai ales, ştiinţa pe care ele o au fie-care despre natură.

www.dacoromanica.ro

In patria lui Hanotaux, alături de inginerul care a știut dirija puterea hidraulică a gheţarilor, pentru a servi uzinei sale, se găsesc mulţi alţii care îşi îndrumează activitatea în scopuri diferite, dar după acelaş plan. O convingere comună îi aseamănă pe toţi; anume convingerea, că natura nu este numai pentru a fi contemplată, ci pentru a fi înţeleasă şi utilizată. Lumina ştiinţei dă acestor oameni încredere în munca lor. Nimeni nu aşteaptă ajutorul puterilor misterioase divine; nimeni nu se întrerupe din lucru pentru a împăca vrăjitoriile necunoscute şi rele.

Timpul pentru aceşti oameni e monedă. Munca: principalul isvor de bogăţie. Agricultorul, ca şi industriaşul, nu aşteaptă nimic de la minunea norocului. Ei ştiu că tot ce se produce, în natură, ca şi prin munca lor, este o continuă transformare de energie; că nimic nu se creează din nimic. Şi ca atare, nici industriaşul nu aşteaptă ca geniile bune să ridice temperatura maşinei sale cu aburi; nici agricultorul să recolteze o mană cerească pe un pământ istovit de elementele necesare. Unul şi altul au

www.dacoromanica.ro

convingerea că rezultatul muncii lor este şi el o formă de energie care nu se poate produce de cât dacă toate condiţiunile sânt îndeplinite.

In aceasta stă secretul progresului ce se observă la popoarele din apusul Europei. In lipsa acestei convingeri stă explicarea stării mizerabile a majorităţii popoarelor din spre Orient!

Primele au ştiinţa, şi prin aceasta au putinţa de a adapta energia mediului cosmic la scopurile lor; cele-lalte trăesc în ignoranţă şi prin aceasta în sclavie faţă de natură. Primele au încredere în munca lor şi sânt intreprinzătoare; celelalte sânt umilite şi aşteaptă totul de la pronia cerească.

Unele cuceresc; cele-l'alte cerşesc bunurile naturei.

Iar când greutăţi şi obstacole vin să turbure cursul obicinuit al vieţii lor, ce deosebite sânt doleanţele pe cari le proferă unii şi alţi!

In ţările din apusul Europei omul pune vina pe imperfecţiunea raţionamentului său, pe inerţia factorilor sociali; pe când acel din ţările de Orient, pe cine altul să pună vina, dacă nu pe însuşi desti-

www.dacoromanica.ro

nul ? Nu plouă ! Timpurile s'au schimbat ! Natura s'a schimbat ! Dumnezeu a uitat pe ai săi ! Câte odată încă, și aceasta negreșit în țările în cari lumea a început să șovăiască între Orient și Apus, se strigă cu desnădejde : nu sânt capitaluri ! Dați-ne capitaluri străine și veți vedea atunci cum are să cadă mana cerească peste noi ! Ca și cum principalul capital n'ar fi însăși munca omenească...

Consecința tuturor acestora e, că omul din Apus găsește în greutățile ce întâmpină un nou îndemn la muncă, o nouă problemă pentru progresul viitor ; pe când cel din Orient găsește într'însele o nouă îndrituire pentru a menține lanțurile vechei rutine. Un proverb oriental zice : decât să lucrezi e mai bine să stai ; și de cât să stai să dormi...

Chiar în făurirea utopiilor, adică în idealurile fericirii viitoare, diferă foarte mult cele două tipuri de oameni, unul de altul. Utopia omului de știință din Apus, așa cum ea se manifestă prin numeroasele scrieri, ce poartă titluri de felul celor ca : „Lumea în anul 2000“ sau „Societatea viitorului“, etc., consistă în credința că se va ajunge cu timpul

www.dacoromanica.ro

la o transformare radicală a condiţiunilor de existenţă a societăţilor omeneşti; că ştiinţa are să creeze o industrie in care omul să găsească la îndemână agenţii naturei pentru or-ce serviciu: locomotive cu iuţeala de mii de chilometre pe oră; trotuare rulante; baloane dirijabile; bucătăria industrialisată în aşa grad ca alimentele să fie preparate din elementele chimice puse la dispoziţie de natură; plăcerile estetice repartizate la toţi prin mijlocirea perfecţionării graphophonului şi a transmisiunii luminei prin conducte electrice, etc., etc., pe când înţelepciunea orientalului pare a se mulţumi cu vechile utopii ale sistemelor religioase: Sf. Petre, ori Mahomet deschizând porţile raiului şi Dumnezeu îngrijind, ca un adevărat părinte, cu toate cele bune pe somnolentul său mosafir.

Nu persist a duce ilustrarea acestei diferenţe mai departe. Ea e prea manifestă. De o parte activitatea vie şi plină de încredere; de cea-l'altă parte inconştienţa şi lâncezeala plină de melancolie.

Aş dori însă ca majoritatea compatrioţilor meï să cugete la ea cât maï des.

www.dacoromanica.ro

Căci atunci poate că mulți se vor lămuri mai ușor asupra uneia din cauzele principale, dacă nu tocmaĭ asupra celei mai principale, căreia i se datorește criza materială și morală în care ne găsim noi astăzi.

www.dacoromanica.ro

II

De Docta Ignorantia

1. — Să răspândim dar știința cât mai întins în straturile societății, fiind-că numai prin ea putem dobândi o muncă real spornică ; numai de la ea putem aștepta afirmarea unei energii naționale.

Dar cum să se facă această răspândire ? Prin școli ! Așa dar să înmulțim numărul școlilor ; să înființăm școli până și în cătunele cele mai înfundate, pentru ca lumea să se lumineze, să se deștepte, și întreagă să profite de foloasele științei !

Negreșit că așa ar trebui, dacă,—este un dacă, asupra căruia democrați trec foarte ușor,—dacă școala ar aduce cu sine dimpreună cu băncile, catedra, înscrierea în budget, și pe învățătorul om

www.dacoromanica.ro

dè știință. Dar lucrul nu se întâmplă așa. Știința, tocmai fiind-că este așa de folositoare, nu se posedă decât în urma unei bune și speciale pregătiri. Ea este apoi foarte expusă la falșificări. Mulți se înșeală de etichetă, iau drept adevărată știință forma pedantă a ignoranței, o practică pe aceasta, și în urmă se miră și se decepționează când nu văd venind rezultatele așteptate.

Mai ales în țară la noi se întâmplă cazul acesta. In marea lor majoritate învățătorii trimiși să răspândească lumina în mijlocul poporațiunii rurale nu sânt decât niște apostoli al falșei științe, ai ignoranței pedante. Ast-fel noi așteptăm în deșert bunele rezultate ale apostolatului lor. Să ne explicăm.

Falsa știință o găsim mai întâiu în înseși tradițiunile cele mai apropiate ale culturei noastre. Acea ce până mai de curând se chema la noi a fi „om de carte", se aseamănă foarte puțin cu o ocupațiune propriu zis științifică. Călugării prin mănăstiri, dascălii prin rarele școli ce existau, particularii cari moșteniseră câte o bibliotecă, erau simpli cărturari în înțelesul modest al cuvântului

www.dacoromanica.ro

şi mai de loc cultivatori de adevăruri ştiinţifice. Zi şi noapte, prin mănăstiri şi prin şcoli, filele cărţilor se depănau cu cetitul până se rupeau, fără ca însă orizontul intelectual al celor ce citeau să se prea deosebească de al acelor ce nu cetiau. Genul ocupaţiunii numai atrăgea pentru unii oare cari schimbări în fizionomia externă. Barba şi unghiile erau mai îngrijite,—vorbesc de minoritate,— expresiunea ochilor mai contemplativă, mai abstractă... Dar sub ori-ce aparenţă, ţesătura cerebrală a cărturarilor noştri era prea puţin schimbată. Să le fi luat cărţile din mâni, şi acesti nobili reprezentanţi ai muncii intelectuale şi-ar fi perdut cu desăvârşire rostul! Aşa povesteşte lumea, că în timpul din urmă, mulţi din bătrânii preoţi au renunţat la serviciul lor bisericesc de odată cu înlocuirea alfabetului cirilic.

Adevărul ştiinţific trebue considerat ca o formă de energie pe care sufletul omenesc, în tendinţa sa de a se adapta mediului extern, o desfăşură alături de multe alte forme ale energiei sale. Valoarea lui nu stă în sine, ci in raportul pe care el îl are cu cele-l'alte forme de energie

www.dacoromanica.ro

sufletească, cum de alt-fel am văzut că stă lucrul și cu formele energiei cosmice. Valoarea lui stă anume în putința pe care sufletul omenesc o capătă prin mijlocirea lui de a-și dirija mai conștient activitatea. El se substitue multiplelor experiențe aduse inteligenței de simțuri: experiențe complexe și greu de utilizat; pe acestea el le coordonează și sintetizează; și pe baza lui apoi perspectiva activității omenești se ridică și se lărgește. Scos din lanțul acestei cauzalități,—adică, dacă el nu este pentru inteligență un mijloc de a îmbrățișa câmpul experienței, și daca el nu e convertibil prin voință în fapte de adaptare,—adevărul științific rămâne atunci numai un cuvânt pedant, o falșă știință.

Așa era el odinioară în mintea multor pretinși apostoli ai luminii. Un cuvânt gol, recitat la ocazii cu gesturi solemne, dar imitat și prefăcut.

De utilitatea lui, în acest înțeles, ce să mai zicem? El, pretinsul adevăr științific, era de fapt în mintea cărturarilor o povoară urâcioasă, un intrus pe care cele-l'alte stări sufletești căutau să-l alunge. Și cu deosebire mult înclinați să-l

www.dacoromanica.ro

alunge erau tinerii ce făceau întâia oară cunoștință cu el prin școală. De aceea alături cu cartea, învățătorul nu uita să țină și corectivul pedagogic : nuiaua sau linia. Acestea aveau de scop să preîntâmpine dispozițiunile recalcitrante ale elevilor, și să-i facă pe aceștia să primească cu sila aceea ce,—cine ar fi bănuit!—era menit să le aducă fericirea.

Amintind toate acestea nu voiesc să deduc că singură țara noastră a avut parte de asemeni tradițiuni. Câtuși de puțin. Asemenea tradițiuni sânt comune tuturor țărilor, căci pretudindeni adevărata știință a avut de luptat până a înlătura ignoranța îmbrăcată în haina pedantismului. Aiurea chiar, haina aceasta a ignoranței era mai bogată și mai atrăgătoare.

Așa, în Apus, secole în șir a domnit scolastica, mantă de purpură pentru ignoranță. Discuțiuni nesfârșite asupra cauzelor finale și substanțiale ; abstracțiuni goale fără nici o legătură cu observațiunea și experiența ; metode învechite, prin cari nu se mai descoperea nimic nou, ci se rumega într'una cele de mult știute ; toate acestea au trecut odată la

www.dacoromanica.ro

diferite popoare drept singura, adevărata știință, drept însăși rațiunea. Acei ce căutau alta erau persecutați și de altfel nu găsiau imitatori. Nicăieri dar, în trecutul popoarelor culte, nu găsim lipsa pedicilor din drumul desvoltărei științei. Cu atât mai mult în trecutul popoarelor mai puțin culte de cât sântem noi. In milioane și sute de milioane de exemplare omenești, inteligența n'a ajuns încă nici astă-zi să iese din pasivitate și să-și îndrepte atențiunea într'un chip metodic, pentru a se libera de sub jugul superstițiilor de tot felul. Majoritatea omenirii e încă sclava ignoranței.

Am amintit însă tradițiile țării, fiind-că ele apar în timpul nostru sub o lumină ciudată. In aparanță ele sânt pentru toți tradiții și încă de mult uitate, în fapt ele formează totuși o bună parte din actualitatea vieții noastre intelectuale. Influența lor e contestată, dar nu mai puțin se resimte. Cine e sincer o recunoaște ușor.

2.—Negreșit, școalele noastre rurale au făcut mari progrese, cari nu se pot tăgădui; dar nu sub punctul de vedere al răspândirii științei. Clădirea e mai bine

www.dacoromanica.ro

întrebuințată ; atmosfera dinăuntru e mai curată ; dascălul de altă-dată, care era adesea prea prea ridicol, e înlocuit printr'un învățător presentabil ; chiar și rolul nuelii a mai scăzut mult ; dar că mai multă știință s'ar fi dând astă-zi ca înainte, eu cel puțin n'aș putea-o susține. Poate că înainte nu se da de loc, e posibil ; dar și în cazul acesta nu văd superioritatea stării de astăzi.

Am avut, în repetate rânduri, ocaziunea să judec prin mine însu-mi felul cunoștințelor științifice pe cari le posedă apostolii învățământului primar. Am asistat la examene ; i-am văzut în clasă ; i-am urmărit în producțiunile lor de prin gazete și reviste. Din toate acestea am căpătat convingerea că pregătirea lor științifică e aproape nulă.

Adică să ne înțelegem.

Prin pregătire științifică eu înțeleg pregătirirea pe care inteligența o capătă în a da adevărului științific rolul său, cel arătat mai sus. Acesta să fie anume o resumare conștientă a experienței și observării, o energie convertibilă în fapte externe. Inteligența pregătită științifice-ște este aceea care face din adevărul

www.dacoromanica.ro

ştiinţific un instrument pentru o mai bună adaptare la mediul înconjurător.

Adevărul ştiinţific presupune dar uzul ce s'ar face cu dânsul. O inteligenţă, care îl reţine pur şi simplu, fără caprintr'însul să-şi mărească domeniul experienţei, fără ca printr'însul să-şi curete cel puţin acest domeniu de superstiţiile şi erorile ce se presintă de la sine; şi fără ca printr'însul să-şi ridice perspectiva activităţii, etc., o asemenea inteligenţă nu poate fi considerată ca pregătită ştiinţificeşte. O asemenea inteligenţă posedă numai forma externă a ştiinţei, dar nu şi miezul ei. Pusă în împrejurări de a dovedi această pregătire, ea nu o poate face. In shimb, ea e deschisă superstiţiei şi e sclavă a rutinei, în tocmai ca şi aceea a unui ignorant. In manifestările sale concrete ea nu se distinge mai de loc de inteligenţa acestuia din urmă.

Şi cam aşa se petrec lucrurile prin satele noastre. Adevărurile ştiinţifice semănate în inteligenţele elevilor de şcoală sânt neproductive. Ele n'au într'însele putinţa de a fi transformate în valori

www.dacoromanica.ro

practice. Ele nu schimbă nimic din rutina obicinuită.

Şi cu toate acestea, bună-voinţa nu lipseşte din partea învăţătorului! Nici entusiasmul, nici patriotismul! Dar la ce folos, când toate acestea nu se afirmă de cât prin discursuri?! Vorbă şi iar vorbă, iată singura monedă în care se realizează cele proiectate a fi învăţate prin şcoli...

Negreşit că şi frumoasele discursuri nu sânt de dispreţuit, şi ele constituesc în multe cazuri un avut sufletesc; dar când ele sânt prea din cale afară dese, nu se depreciază oare prea mult?!

In loc ca săteanul însuşi să fie pus în stare a simţi utilitatea şcoalei, învăţătorul trebue să i-o predice! De ce? Fiind-că adevărurile ştiinţifice prin ele înseşi, aşa cum s'au învăţat, nu produc nici o utilitate. Învăţătorul n'a ştiut să le dea rolul natural; ele nu valorează timpul întrebuinţat de elev ca să le dobândească. Învăţătorul a furat timpul elevului, pur şi simplu.

De aceea unii învăţători simt ca o datorie a lor, — fie din remuşcare, fie din patriotism,—să intervină prin publicitate

www.dacoromanica.ro

pentru a cere o despăgubire pentru sătenii, cari au trecut prin şcoală!

Înţelegeţi bine: o despăgubire pentru săteanul pe care statul l'a obligat să se lumineze!

Nu exagerez de loc. Iată bunioară ce scrie unul, şi nu din cei mai răi învăţători [1]):

Ţăranul nostru român, nu priveşte cu ochi buni şi nu voeşte să priceapă, că un lucru este bun, cât numai atunci, când el vede că după urma lui îi vine folos. Este departe de el ideea şi nici nu se frământă chiar să o înţeleagă, ori-cât de mult i s'ar spune, că acel lucru este şi folositor. El stă împetrit în faţa lui, dacă de pe urma acelui lucru nu trage profit. Ori câtă bună-voinţă ai avea către el, ori-cât de bun ai fi faţă de el, ori cât de lămurit iai vorbi, te priveşte lung, se uită idiferent, ţi-arată spatele şi apoi se duce de unde a venit, dându-se iarăşi la ocupaţiunile moştenite, pe cari se ştie, le păstrează cu sfinţenie.

1) *Noua Revistă Pedagogică*, luna Aprilie 1902, pag. 67—71, articolul: *Obligativitatea învăţământului*.

www.dacoromanica.ro

Dacă l'ai lua cu răul, ar fi mai rău. Nici n'ar mai voi chiar să-ţi vorbească, te ar ocoli şi nici bună ziua nu ţi-ar mai da. Nu ştii dar, ce mijloace să întrebuinţezi, pentru a-l face să înţeleagă...

Deci, pentru a face pe ţăranul nostru, ca să privească şcoala au ochi buni şi să trimită pe fiul său regulat şi cu dragoste, iată, după mine, care ar fi mijlocul: Să căutăm ca şcoala să devie pentru el interesantă, să o privească ca pe o instituţie folositoare, după urmele căreia să aibă şi el un folos, căci ast-fel, o rază de dreptate par'că ar fi şi cu el. Trimite copilul la şcoală şeapte ani dearândul, a terminat clasele primare, a luat certificatul, a rămas acasă, munceşte alături cu tatăl său, iată-l plugar ca toţi cei-l'alţi, cari n'au venit la şcoală până să complecteze cursul. *Ba poate, mai sărac de cât ei. Care i-a fost folosul? Certificatul ce stă în ladă? I s'au redus din zilele de prestaţie? Face pază de noapte mai rar? I s'a redus termenul de armată? Este privilegiat în alegerea consiliului comunal? Nu, nimic din toate acestea.*

S'au văzut ţărani cu ştiinţă de carte, cu clasele primare terminate, că sânt cei

www.dacoromanica.ro

mai înfocați dușmani ai școalei. Cauza e ușor de ghicit, ei n'au avut nici un folos după urma ei.

Noi, dascălii rurali, strigăm pe toate căile, că sătenii noștri nu-și trimet copii regulat la școală, la capul lunei alergăm cu lista de amendă, perceptorul îi execută și sătenii tot nu se supun a-și trimite copii la școală. De aci vrajba între sătean și învățător, și ura săteanului pe școală. Dascălul văzând așa, se pornește și el cu predici pe la biserici, pe la școală la întâlnirea cu ei, și le spune, și le aduce exemple cum străinii iubesc școala și cum își trimit copii, de regulat la școală. Cu streaja gurei mele și cu ușa de îngrădire împrejurul buzelor mele, însă zic : Noi dascăli rurali, nu am cercetat câtuși de puțin modul de existență al străinului. Nu ne-am dat seamă, dacă ei au avut și au oare-cari avantage sau nu. Să nu căutăm să-l judecăm pe om, să-i ascultăm mărturisirea și să-l condamnăm.

Străinii plătesc să învețe, și noi îi obligăm.

In cercurile noastre culturale, în conferințele pe județe, în congresele generale, nici odată nu s'a luat în discuție : cari

www.dacoromanica.ro

ar fi mijloacele de a face pe sătean să-şi trimită copilul regulat la şcoală. Dacă chestiunea aceasta se punea în discuţie, de sigur, actualul şef suprem şcolar, în bunătatea sa nemărginită, ar fi ţinut compt de resoluţiunile luate şi le-ar fi legiferat, sau ar fi dat o decisiune.

Să nu ne descurajăm. Să batem şi ni se va deschide.

Unul singur din colegii rurali (I. C. de la Obileşti-Ilfov) a avut curajiul şi a cerut „reducerea termenului de armată". Eu însă rog pe toţi colegi rurali, a-şi uni vocile şi a cere: Nu reducerea termenului de armată, ci menţinerea lui pentru cei absolvenţi ai cursului primar; iar pentru cei cari n'au cursul terminat şi pentru cei cari nu ştiu de loc carte, din contră, să li se lungească termenul armatei cu cel puţin şease luni.

Tot aşa s'ar putea face şi cu prestaţia, cei absolvenţi vor face tot cât prevede legea, cinci zile, iar celor-l'alţi li se va adăoga cel puţin două zile mai mult. In consiliile comunale, juraţii comunali şi epitropii bisericilor, să nu se aleagă decât din absolvenţii cursului primar. Să li se ceară chiar la validarea alegerilor şi nu-

www.dacoromanica.ro

mărul certificatelor. Acestea vor avea două bunuri: 1) Săteanul va fi scutit de obligativitate, căci singur s'ar îndemna aşi trimite copilul la şcoală. *căci ar vedea şi el că-i foloseşte la ceva.* 2) Nu peste mult timp, vom ajunge, toţi sătenii să fie absolvenţi ai cursului primar. In afară de aceasta, săteanul este obligat din interes a-şi trimite copilul la şcoală, *fiind pedepsit pe nesimţite şi direct de stat.* Atunci el va fi bun prieten cu învăţătorul, va privi şcoala ca pe un bine făcător al său. Cuvântul dascălului va fi adevărat şi va putea face cu ei ori-ce întreprinderi bune şi de folos societăţii şi ţării.

Odată săteanul văzând, bine-facerile şcoalei, atunci cu toţii să fim siguri, că şcoala va fi în tot timpul anului populată, şi obligativitatea nu-şi poate avea locul.

Şi părerea aceasta nu e o afirmare izolată, ci e simţimântul majorităţii învăţătorilor!

Ţăranul nu pricepe utilitatea şcoalei. Dar, dragă Doamne! cum să o priceapă, când el după urmele şcoalei nu are de cât un certificat ce stă în ladă! A în-

www.dacoromanica.ro

văţat să citească şi a citit discursuri. Un singur fenomen de fizică nu i-a fost explicat în aşa fel, ca el regăsindu-l în viaţa practică să-l ştie stăpâni şi adapta serviciului său. Natura a rămas pentru el tot vrăjmaşa de mai nainte. Noţiunile ştiinţifice nu i-au fost date în aşa mod, ca mintea lui să le recheme la actualitate de câte-ori se află în faţa unei noi experienţe, de câte-ori are o hotărâre practică de luat. Ci ele au fost numai aruncate, sub o etichetă verbală oarecare, în vre-un colţ al memoriei—certificat de păstrat în ladă,—fără altă legătură şi asociere cu viaţa practică. In aşa condiţiuni e natural ca el să fie îndărătnic şi să nu înţeleagă utilitatea şcoalei. Căci în realitate el e cel păgubit. Săteanul, care n'a fost la şcoală a avut la dispoziţia sa un timp, pe care bine rău la întrebuinţat întru a-şi agonisi un avut material. Pe când cel care a fost la şcoală a fost împedicat de la aceasta. Compensaţia pentru acest din urmă nu s'ar putea stabili de cât dacă şcoala i-ar da acestuia putinţa să recâştige din timpul cu care a rămas în urmă, înzestrându-l cu cunoştinţile necesare pentru a-i

www.dacoromanica.ro

face munca mai rodnică. Dar această compensaţie el n'o dobândeşte. El devine plugar alături cu cel ce n'a fost în şcoală, aceea ce n'ar fi încă nici un rău; dar el devine un plugar tot aşa de ignorant cum sânt cei-l'alţi ce n'au trecut prin şcoală. Învăţătorul milos trebue să ceară acum pentru el privilegii. In loc ca analfabeţii să se plângă, că ei se găsesc desarmaţi în lupta pentru existenţă, se plâng tocmai acei ce au primit armatura ştiinţei. Intr'adevăr, curioasă armatură trebue să fie aceasta pe care o dă şcoala rurală! Ea se aseamănă, desigur, cu acelea pe cari le purtau odinioară cavalerii medievali; adică cu acele armaturi încărcate fără nici un folos şi grele la transportat, în cât sub ele bieţii cavaleri muriau de oboseală, înainte de a fi început măcar lupta!

Aşa e dar şcoala noastră rurală, precum o descriu însăşi apostolii ei:

O perdere de timp.

Pentru această stare cine sunt răspunzătorii?

3. — Învăţătorii în nici un caz. Ei

www.dacoromanica.ro

repetă aceea ce au auzit; imită aceea ce au văzut.

In școala normală, de unde sânt ei eșiți, lucrurile nu stăteau mai bine. Și aci au stăpânit discursurile. De aci a plecat gustul de a teoretisa. Pentru ca ei, învățătorii rurali, să fi fost alt-fel, ar fi trebuit ca însăși profesorii lor să fi fost alt-fel. Dar aceștia nici ei nu puteau să fie alt-fel pe câtă vreme școala superioară, Universitatea, este așa cum este.

Adevărații răspunzători sântem dar cu toții, tineri și bătrâni.

In nesuficienta organisațiune a Universității residă origina răului, ale cărui defecte le suferim astăzi. Pe cât timp aci nu se va aduce o îmbunătățire, pe cât timp nu ne va fi dat să ne folosim de luminele științei, nu vom fi destoinici a ridica energia națională.

Acei ce cred că prin faptul înmulțirii școlilor rurale, fără a mai aștepta organisarea școlilor care pregătesc pe învățători și pe profesorii învățătorilor, se poate obține propășirea poporului, aceia sânt într'o mare eroare. Simpatia pentru instituțiunile democratice îi face să

www.dacoromanica.ro

ia o ilusiune dorită de dânșii drept realitate.

Știința nu este de aceiași natură cu bunurile materiale și palpabile, pe cari statul le poate cumpăra în bloc și apoi le poate distribui poporului după voie, ci știința este o atitudine a inteligenței omenești, o atitudine care se produce pe cale individuală și se menține cu mari sacrificii. In domeniul ei *„panem et circenses“* nu-și găsește analogia. Este drept că ea produce bunuri materiale, dar ea însăși este totuși un bun sufletesc. Ignoranța se menține fără sacrificii, fiind-că ia se împacă cu pasivitatea voinței și cu lipsa de atențiune, știința însă presupune judecata și atenția voluntară. Omul de știință este critic și observator; el vede natura sub o altă prespectivă de cât omul ignorant. Aceeastă perspectivă determină activitatea lui. De aceia rezultatele însăși ale științei sânt bunuri secundare pe lângă această funcțiune a judecății active, ce se deșteaptă în creierul omenesc. Rezultatele câștigate pot fi în anumite momente uitate sau neapreciate, aceea ce rămâne însă totdeauna viu în mintea omului de știință

www.dacoromanica.ro

este atitudinea generatrice pe care judecata sa o iea faţă de impresiunile simţurilor. Fie-care noţiune ştiinţifică reprezintă, faţă de aceasta din urmă, o regulă sau o lege după care ele sânt grupate. Noţiunea ştiinţifică introduce în materialul adus de experienţa simţurilor ordinea şi prevederea. Omul de ştiinţă se deosebeşte de ignorant prin activitatea ce el o desfăşură în sistematisarea experienţei. Ignorantul primeşte această experienţă într'un mod pasiv, omul de ştiinţă o transformă după un plan voit. Cu alte cuvinte, în conştiinţa metodelor întrebuinţate, iar nu în rezultate însăşi stă puterea regeneratoare pa care o are ştiinţa asupra omului.

Şi acum înţelegem uşor, pentru ce răspândirea ştiinţei în mijlocul unei naţiuni nu poate pleca de cât de la învăţământul superior. O răspândire normală a ştiinţei nu poate fi de cât o extensiune universitară.

Numai prin formarea unor buni profesori de şcoale secundare, cari la rândul lor să formeze pe cei din şcoalele primare, se poate obţine practica adevăratei ştiinţe. Un laborator bine instalat, având ca di-

www.dacoromanica.ro

riginte un profesor cu o solidă pregătire științifică, aduce mai mult folos pentru cultura națională, de cât o sută de guralivi, cari predică țăranului iubirea pentru muncă.

Profesori de elită, oameni de știință în adevăratul înțeles al cuvântului, iată ce ne trebue de primă urgență. Numai prin înrâurirea acestora se poate considera știința ca încetățenită și la noi.

Acei ce grăbesc dar cu înmulțirea școlilor rurale, înainte de ce condițiunile bunei funcționări ale acestora să fie realisate, aceia sânt organisatorii celei mai nemiloase tiranii ce s'a conceput vre-odată și anume: obligativitatea la ignoranță.

Din fericire, țăranul nostru a priceput cursa ce i se întinde. Învățătorul, al cărui articol l'am citat mai sus, ne spune aceasta destul de clar.

Țăranul nostru nu se amăgește ușor.

După terminarea școalei, el nu se ilusionează, ci își închide frumușel certificatul în ladă, și își vede de drum... Dacă ar face uz de certificat, el ar proba că nu-și înțelege ignoranța. Cum nu face însă, el probează că are o conștiință su-

www.dacoromanica.ro

perioară tuturor celor câştigate de la învăţător. El ştie că nu ştie nimic.

Imprejurările i-au adus pe cap ignoranţa, dar instinctul său robust l'a apărat de forma rafinată a acesteia, anume de „docta ignorantia".

www.dacoromanica.ro

III

Filosofia Monistă

1. — Este o întrebare pe care o întâlnim adeseori în scrierile filosofilor, și care prin locul ce ocupă, și prin mulțimea argumentelor ce vedem că însoțește resolvarea ei, denotă că în ochii acestor filosofi ea trece ca având o importanță deosebită. Intrebarea aceasta se formulează prin cuvitele: *Ce putem ști despre lume?*

Acei ce nu sânt însă filosofi nu-i dau o deosebită atenție. Ei o consideră ca prea abstractă și ca prea din cale afară străină de viața practică. Și cu toate acestea, aceștia din urmă nu au dreptate. Intrebarea nu este nici prea abstractă și nici străină de viața practică. Resolva-

www.dacoromanica.ro

rea ei depinde de tot ce poate fi mai științific ca argumentare; iar interesul ce se leagă de această resolvare e zilnic și foarte practic. Cei mai mulți, când zic că nu se ocupă de resolvarea ei, în regulă generală se înșeală. De fapt ei au adoptat o soluțiune, însă nu prin argumentare proprie, ci prin argumentarea făcută de alții și pe care ei au găsit'o pe de-a-gata în tradițiune.

Ce putem ști despre lume? Adică ce putem noi considera din cuprinsul conștiinței noastre, ca existând de sine, necondiționat?

La această întrebare filosofi sceptici din toate timpurile, răspund aproape unanim: De sine și necondiționat nu putem ști nimic. Tot ce există este un produs al simțurilor noastre, o elaborare a sufletului nostru. Obiectele ce le avem înainte și cari ne apar ca aparținând unei lumi străine de noi, în fond sânt un produs subiectiv al nostru. Culorile acelor obiecte nu există în afară, ci în ochiul nostru; forma lor e dobândită din coordonarea sensațiunilor noastre de văz, mișcare și tact; duritatea, greutatea, temperatura lor de asemenea, sânt eșite din sensațiuni

www.dacoromanica.ro

subiective prinse de terminațiunile nervilor ce sânt împrăștiați pe suprafața corpului nostru; sunetele, cu cari ele se manifestă, sânt datorite vibrațiunilor liquidului, ce umple canalul urechei interne, și cari vibrațiuni sânt transmise apoi nervului acustic; spațiul în care se găsesc, e o intuițiune a noastră subiectivă, etc.; în sfârșit, toate proprietățile cu cari obiectele se presintă, sânt în ultimă analisă atribute subiective, isvorâte din funcțiunile sufletului nostru și numai exteriorisate apoi asupra obiectelor. Ce vor fi acestea din urmă în afară de noi, nu putem ști. In conștiința noastră nu pătrunde de cât acea ce a fost prins de rețeaua simțurilor, și aceste simțuri nu transmit de cât propriile lor modificări, și nici de cum proprietăți externe, obiective. Conștiința de alt-fel nu primește nici măcar modificările suferite de simțuri. Pe drumul dintre ea și simțuri se intercalează propriile modificări ale fibrelor nervoase de conducțiune, și numai acestea din urmă ajung la conștiință. Ce diferență trebue să fie așà dar, între aceea ce a fost în afară de simțurile noastre și aceea ce în realitate ajunge la conștiință. e lesne de înțeles!

www.dacoromanica.ro

Conștiința nu ascultă de cât o traducție după cele ce se petrec în afară de dânsa, iar nu originalul. Adevărata și singura realitate, ce cunoaștem noi este aceea a fenomenelor imediate, cari se petrec lângă conștiință; restul e o elaborare indirectă și subiectivă a noastră. Lumea este o representare a conștiinței. Dar conștiința însăși fiind individuală e deci schimbătoare. Fie-care om are conștiința sa, prin urmare fie-care în parte este măsura lucrurilor simțite de el. Adevărata realitate substanțială nu poate fi dar cunoscută. Căci ea, ca să fie cunoscută, trebue să apară într'o conștiință, și această conștiință e individuală și schimbătoare.

Despre lume nu putem să cunoaștem alt-ceva, de cât datele simțurilor noastre, cari sânt relative.

Acesta e răspunsul filosofilor sceptici. Dar asemenea răspuns nu satisface pe nimeni. O contra-argumentare e ușor de făcut, și încă două mai principale, din următoarele puncte de vedere.

Intâia este următoarea:

Cum, lumea externă să nu existe decât în imaginea ce și-o face sufletul nostru despre dânsa? Dar atunci totul este

www.dacoromanica.ro

o himeră! Nimic nu mai rămâne sigur şi durabil pentru a servi drept ţel al vieţei noastre. E prea adevărat că scânteia conştiinţei omeneşti are o actualitate efemeră, e supusă erorilor şi halucinaţiunilor, caută un sprijin în afară: dar cu toate acestea, o substanţă reală trebue să existe, şi pe aceasta conştiinţa este capabilă să o oglindească. Raţiunea ne sileşte să o admitem.

Obiectele din afară rămân neclintite, pe când sufletul nostru este într'o perfectă curgere; lumea externă rămâne şi după ce sufletul nostru dispare după scena lumii. Obiectele se văd şi se descriu în acelaş chip de diferiţi oameni, cari se găsesc în timpuri şi locuri diferite. Prin urmare în ele să căutăm substanţa realităţei. Căutând-o aci, ne convingem îndată că aceasta residă în câteva proprietăţi mai principale, sau în câteva elemente la cari pot fi reduse toate celelalte calităţi secundare ale sensibilităţei.

Aceste proprietăţi, cari nu se mai pot reduce, constituesc materia. Materia singură e substanţa reală. Sufletul este un produs al materiei, căci fără materie el

www.dacoromanica.ro

nu poate să existe. Lumea întreagă este o înfățișare a materiei.

Așa este întâia contra-argumentare. Acel ce o face poartă numele de filosof materialist.

O a doua contra-argumentare, și direct opusă celei precedente, este următoarea: Materia nu poate constitui realitatea, pentru că ea, evident, este un produs al simțurilor noastre. Deosebirea între proprietățile principale și secundare nu se poate susține; proprietățile principale sânt și ele datorite simțurilor noastre. Materialistul pune în rândul lor: forma, densitatea, numărul; dar acestea nu sânt oare de aceași natură cu calitățile secundare ale sensibilității? Nu sânt toate dovedite ca un rezultat al activității noastre sufletești? De sigur. Apoi, continuă noul argumentator, materia este o noțiune posterioară, care presupune mai întâiu existența substanței sufletului. Funcțiunile acestuia dau naștere noțiunei de materie. In special, funcțiunea judecății e acea care ne face cu putință deosebirea între proprietățile principale și cele secundare și mai ales ne conduce la noțiunea de elemente substanțiale ale materiei. Su-

www.dacoromanica.ro

fletul, așa dar, trebue presupus ca prima realitate. Din el creăm noi înfățișarea lumei externe. Insă, adaogă argumentatorul, sufletul nu trebue luat în întreaga lui fenomenalitate, așa cum îl ia filosoful sceptic, fiindcă el nu participă cu totul la substanța eternă și infinită. Trebue luată numai partea lui nobilă, funcțiunile superioare ale rațiunii și ale voinței, comune tuturor indivizilor, acelea cari se manifestă în ideile neperitoare ale științei și religiunii: concepțiunile abstracte suprasensibile și ideile despre dumnezeeire. Acestea sânt cari rămân, chiar și când omul, ca individ, dispare de pe scena lumii. Materia nu este decât o cauză întâmplătoare, care deșteaptă aceste creațiuni ideale. Singura substanță este sufletul, întru cât el participă la voința și spiritul divin. Lumea este o creațiune a dumnezeirei.

Așa conchide filosoful spiritualist.

Fiecare din acești duoi argumentatori, întru cât ei rămân consecinți convingerilor expuse, îndeamnă în urmă la o activitate practică diametral opusă una de alta. Materialistul îndeamnă la dobândirea de bunuri materiale; aprobă și dă

www.dacoromanica.ro

concursul său instituțiunilor sociale, cari întăresc primatul preocupațiunilor materiale asupra celor spirituale; pe când spiritualistul îngrijește în primul rând, de aspirațiunile sufletești; dă sprijin instituțiunilor prin cari se asigură continuitatea bunurilor religioase și ideale ale omenirei. Unul și altul concep idealuri deosebite despre fericire, criterii deosebite în a aproba sau desaproba faptele ce se petrec în societate. Rolul social al fiecăruia atrage cu sine apoi efecte și mai tangibile. Fiecare poate ajunge să influențeze opinia publică și prin aceasta desvoltarea statului, în sensul de a se da o direcțiune sau alta învățământului public. Deosebirea de convingeri se resimte atunci și se sporește încă prin influența școlei. Generațiunile tinere primesc direcțiunea ce li-se indică și în curând o aplică în viața practică. Astfel că societatea întreagă se poate găsi intrată într'un curent materialist sau spiritualist, având să suporte consecințele bune sau rele, dar în orice caz foarte palpabile, pe cari logica speculațiunilor abstracte le determină pentru fiecare din ele.

Iată dar de ce ziceam că întrebarea de

www.dacoromanica.ro

mai sus, nu este nici aşa de abstractă, nici aşa de străină de viaţa practică. Fiecare poartă o soluţiune a acestei întrebări cu sine. Singura deosebire e că unul şi-a format'o prin argumentare propriepe când altul a primit'o prin influenţa şcoalei şi a mediului social. Cu desăvârşire scutit nu este nimeni,—bine-înţeles, nimeni din acei ce au fost direct sau indirect atinşi de cultura europeană.

Argumentarea materialistă şi cea spiritualistă au format miezul principalelor direcţiuni, împrejurul cărora găsim grupaţi pe gânditorii şi conducătorii popoarelor vechi şi, în privire generală şi pe acei ai popoarelor moderne. Sub denumirile cele mai diferite se întrevede totdauna şi destul de bine lupta isvorâtă din răspunsurile ce s'au adus la întrebarea cea mai abstractă pe care şi-a formulat'o mintea omenească.

Dar aşa să rămână oară şi pe viitor? Nu este de aşteptat, ca în urma îndelungei îndeletniciri a minţii omeneşti cu argumentările abstracte, să se ajungă cu timpul la o nouă şi mai precisă formulare a problemei? Să nu fi fost oare la baza celor două argumentări arătate o

www.dacoromanica.ro

eroare, luată drept adevăr indiscutabil, și care să fi viciat conclusiunile la care s'a ajuns ?

Răspunsul filosofiei contimporane, dupe părerea noastră, înclină în acest sens.

Cunoștințele necomplecte ale celor vechi au lăsat să se strecoare atât în argumentarea filosofiei sceptice, cât și a filosofiilor materialiste și spiritualiste, o eroare fundamentală. Inlăturarea acesteia atrage după sine o nouă argumentare. Aceasta este în curs de a se fixa în timpul nostru. Familiarizându-ne cu dânsa ne pregătim a înțelege filosofia viitoare.

2. — Să reluăm firul argumentării, pe care a făcut'o filosoful sceptic, căci aci se ascunde eroarea, pe care ceilalți duoi o împrumută fără să o discute.

Filosoful sceptic afirmă că despre lumea externă noi luăm act prin mijlocirea subiectivității noastre, și că această subiectivitate, fiind vremelnică, ne face cu neputință oglindirea în conștiință a realității substanțiale. Obiectele externe nu sunt cunoscute nici măcar dintr'odată, ci sunt reconstituite din reacțiunile ce ele provoacă în sufletul nostru, prin urmare ele nu pot duce decât la păreri înșelă-

www.dacoromanica.ro

toare, potrivite cu dispoziţiunile momentane şi cu caracterul individului, iar nicidecum la adevăruri temeinice, obiective.

Această afirmare este pentru filosoful sceptic indiscutabilă. Să vedem însă dacă ea este în întregime, atât de indiscutabilă, pe cât o crede dânsul.

Prima parte a afirmării trebue să o concedem. Negreşit actele ce se petrec în conştiinţa noastră sânt acte subiective, şi numai prin mijlocirea lor luăm noi cunoştinţă despre realitatea obiectelor externe. Această primă parte cuprinde un adevăr, pe care cercetările ştiinţifice moderne îl dovedesc din ce în ce mai mult. Dar tot aşa este şi cu a doua parte? Dacă imaginea obiectelor externe, este o imagine primită indirect de conştiinţă, şi reconstituită din reacţiunile provocate în sufletul nostru, urmează oare de aci că să fie şi lipsită de orice caracter obiectiv, să nu formeze decât o părere individuală şi vremelnică? Traducerea impresiunilor venite de la obiectele externe, să fie ea numai decât o traducere care se depărtează de original, prin urmare fără valoare pentru a constitui adevăruri obiective? Să vedem.

www.dacoromanica.ro

Existența obiectelor externe este fundată, precum am zis, pe reacțiunile subiective, deșteptate în sufletul nostru. Aceste reacțiuni produc, după natura simțurile ce avem, diferitele sensațiuni de culoare, sunet, gust, miros, pipăit. etc. a căror varietate calitativă depinde de gradul evoluțiunei biologice în care ne găsim. Un organism, mai puțin desvoltat ca al nostru, are un număr mai restrâns de sensațiuni; precum și invers, un organism mai diferențiat ca al nostru, dacă ar exista, ar avea probabil și un număr mai mare de sensațiuni. Din asemeni sensațiuni se constitue imaginea obiectului. Natura acestei imagini e subiectivă, negreșit, fiindcă subiective sânt sensațiunile din cari se formează. Dar în cuprinsul acestei subiectivități nu rămâne totuși ceva constant, care ne leagă și ni se impune necondiționat? In adevăr, cum se petrec toate acele fenomene, cari se înșiră pe drumul dela producerea reacțiunilor în organismul nostru și până la constituirea imaginei, ce și-o formează conștiința despre lumea externă? Se petrec ele oare fără nici o regularitate? Nu, ci toate acele fenomene urmează unor legi

www.dacoromanica.ro

constante, valabile şi pentru lumea ce este în afară de individualitatea noastră. Sensaţiunile de culoare se formează după legi constante din impresiunile ce ating retina ochiului; din aceste sensaţiuni se constitue apoi, iarăşi după legi constante, imaginea visuală; după legi constante se transformă excitaţiunile externe în sensaţiuni auditive, tactile, olfactive, gustative, etc.; nimic nu se petrece la întâmplare. Nexul inexorabil al cauzalităţei continuă şi înlăuntrul sufletului nostru. După legi constante se produc sensaţiunile; după legi constante se grupează senzaţiunile în imagini; după legi constante imaginile în noţiuni şi judecăţi. Această constanţă a legilor face să ne regăsim şi noi ca aceiaşi în conştiinţă. Sentimentul identităţei cu noi înşine este un efect al ei. Altminteri, dacă impresiunile externe s'ar transforma după legi întâmplătoare în sensaţiuni, şi aceasta la rândul lor întâmplător iarăşi în imagini, atunci nici o recunoaştere nu s'ar mai putea stabili în mintea noastră; nici o judecată, şi mai ales nici o înţelere între oameni.

Iată dar elementele ştiinţei obiective,

www.dacoromanica.ro

pe cari filosoful sceptic le trecea ușor cu vederea: legile de coexistență și de succesiune ale fenomenelor, legi pe cari le găsim de o potrivă în lumea externă ca și în lăuntrul sufletului nostru. Mărginirea noastră subiectivă nu le atinge și pe acestea, căci ori și cum ne-am presupune noi de efemeri, pe ele nu le putem atrage în efemeritatea noastră. Ele constituesc fundamentul durabil al cunoștinței noastre despre lume.

Fenomenele din conștiință sânt riguros determinate de fenomenele ce le-au precedat în centrul nervos; acestea de acele petrecute în fibra nervoasă și aparatul exterior al simțul; iar acestea la rândul lor sunt determinate de fenomenele mediului cosmic. Lanțul cauzalității este neîntrerupt; toate aceste fenomene se condiționează unele pe altele după legi constante. Aceste legi formează obiectul științei.

Din punct de vedere al naturei lor calitative, fără îndoială că sensațiunile noastre subiective n'au nimic de e face cu proprietățile corpurilor ce ele reprezintă. Dar ce ne importă această comparare? E de ajuns dacă posedăm firul

www.dacoromanica.ro

înlănţuirii lor fenomenale, legile după cari ele se condiţionează, pentru a ne găsi totdeauna pe drumul ştiinţei obiective.

Filosoful sceptic presupunea, că deodată cu dovada despre subiectivitatea imaginilor din conştiinţă, el a adus şi dovada imposibilităţii unei ştiinţe obiective pe baza lor. Dar pentru ce această presupunere ? Nu pentru altceva, desigur, decât din cauză că imaginile subiective, în argumentarea sa, erau luate drept nişte produse întâmplătoare ale sufletului ; dela care nu există, după părerea sa iarăşi, o punte sigură, care să conducă la cunoştinţa obiectelor externe. O eroare evidentă. Această punte sigură există : cercetările moderne au arătat-o. Ea se susţine pe legile de condiţionare ale sufletului nostru, pe lanţul cauzalităţii inexorabile, care leagă toate fenomenele naturei, atât pe cele externe, cât şi pe cele interne.

Eroarea subînţeleasă în argumentarea scepticului este împrumutată şi de celelalte două.

Câte-şi trele argumentările de mai sus nu insistă de loc asupra acestei cauza-

www.dacoromanica.ro

lităţi, care formează, precum vedem, baza cea temeinică pentru adevărurile ştiinţifice. Dar această omisiune este explicabilă. Argumentările de mai sus, au fost începute într'un timp, când progresele ştiinţei erau foarte restrânse, când observaţiunea şi experienţa nu erau măcar admise în rândul metodelor de cercetare. De aceia şi vedem o tendinţă unilaterală manifestată chiar în punerea problemei. Filosofii cei vechi, materialistul ca şi spiritualistul, erau preocupaţi în primul rând de *substanţialitatea* lucrurilor — pe care ei o atribuiau, unul materiei, altul sufletului fără a bănui, nici unul nici altul, că ştiinţa se poate face dintr'un punct de vedere mai înalt, acela anume care lasă la o parte speculaţiunile asupra *substanţialităţii*, şi se ocupă de reconstituirea lanţului *cauzal* dintre fenomene, de *legile de condiţionare* în care apar obiectele naturei. Dacă acest nou punct de vedere le-ar fi fost cunoscut lor, atunci ei n'ar mai fi avut motiv de a propune soluţiunile ce am văzut. Atât filosoful materialist cât şi cel spiritualist s'ar fi putut uşor convinge, că preferinţa pentru materiă sau suflet nu se poate sprijini

www.dacoromanica.ro

pe o agumeetare științifică. Materia ca și sufletul sânt de o potrivă existente, și de o potrivă obiecte ale științei, întru cât fenomenele pe cari ele le înfățișează sânt fără preferință supuse legilor cauzalității. Ce va fi substanța lor în sine, noi nu o putem ști și nici că ne importă. Singurele date ce ne importă sânt cele ce se referă la condițiunile producerii lor, la fenomenalitatea lor.

Acestea sânt noile premise, pe cari cercetările științifice le oferă filosofiei contimporane. Pe baza lor, se poate susține acum o nouă soluțiune la problema pusă mai sus; soluțiunea care, precum ziceam, este în curs de a se fixa în zilele noastre.

Ce putem ști despre lume? Răspundem: Putem ști legile cauzale, sub care fenomenele de orice natură se produc și se repetă. Asupra substanței sufletului și materiei, nu avem decât păreri schimcătoare, și întru cât ne mărginim pretențiunile inteligenței noastre la acestea filosoful sceptic are dreptate; dar legile cauzale, găsite din observațiunea sufletului și a materiei, sânt diferite de speculațiunile asupra substanței, ele nu sânt

www.dacoromanica.ro

schimbătoare ca acestea, ci inalterabile și eterne. Oamenii și-le trec din generațiune în generațiune și pe baza lor se dă o direcțiune continuă activității practice. Singura realitate, necondiționată de dispozițiunile noastre vremelnice, pe care inteligența noastră o poate prinde și reține cu succes, este aceea a înlănțuirii cauzale dintre fenomene, este legea care unifică toate înfățișările lumii interne și externe.

Această lege unificătoare este însă legea energiei.

De aceea, dacă este ca în noua soluțiune să înlocuim cuvintele vechi și obicinuite prin acelea pe care le dă știința contimporană, am puteà zice :

Singura realitate, pe care inteligența noastră o poate cunoaște științificește, este aceea a energiei. Energia este acel ce real, necondiționat, care apare sub forme felurite simțurilor noastre ; ea e substratul lumii eterne obiective, precum și acelei interne, subiective. Noțiunea ei întrunește la un loc vechile noțiuni ce păreau că se exclud până aci : pe aceea a sufletului și pe aceea a materiei. Ambele aceste noțiuni apar acum ca fiind noțiu-

www.dacoromanica.ro

nile a două grupuri de fenomene, cari se condiționează într'un mod reciproc. Materia este denumirea grupului de fenomene dintr'un cap al lanțului cauzalității, iar sufletul denumirea celuilalt grup din celalt capăt: ambele însă sânt de o potrivă forme ale energiei.

Ast-fel vechia concepțiune *dualistă*, după care sufletul și materia sânt ținute ca două substanțe cari se exclud, cedează concepțiunii *moniste* locul pe care îl aveà până acum în sistemele filosofice. Pe baza teoriei energiei, filosofia viitorului va puteà clădì, în definitiv, un sistem *monist*, în care să-și aibă locul o soluțiune mai mulțumitoare la problema desbătută acì, de cum a fost aceea a materialismului și aceea a spiritualismului.

3.—Dimpreună cu schimbarea punctului de vedere, sub care se vor face cercetările științifice în viitor, este natural să se schimbe și înțelegerea multor alte probleme, dintre cele mai importante pentru practică vieții cari, direct sau indirect stau în legătură cu problema cunoștinței. O parte din ele au suferit chiar de pe acum această schimbare. Nu e locul acì să le enumăr pe toate; voiu alege numai câteva.

www.dacoromanica.ro

Așa problema instrucțiunei se indică dela sine. In paginile ce preced am și socotit-o din acest nou punct de vedere.

Dacă ne-am ridicat în contra lățirei instrucțiunei teoretice la sate, cauza este convingerea ce avem, că pe câtă vreme învățătorul el însuși nu-și dă seama de natura și rolul cunoștințelor științifice, nici școala lui nu poate fi de vre-o utilitate. Adevărul științific nu are în sine vre-o substanță miraculoasă, care să producă bunele-i efecte, ori și cum și ori și unde ar fi rânduit, ci el are o valoare relativă după locul pe care îl ocupă în desfășurarea energiei sufletești a cui-va. Este el aruncat de-a dreptul în mintea elevului, fără ca prealabil simțurile de observațiune și experiență ale acestuia să fie pregătite, și fără ca aplicațiunile lui în actualitatea practică să fie lămurite, atunci rolul lui, ca adevăr științific, este nul, și prin urmare și valoarea lui este nulă. O bună instrucțiune trebue să se conducă de legiie științifice ale Psihologiei; legi cari presupun la baza lor cauzalitatea riguroasă a energiei sufletești. Greșealele în care cădea vechea școală veneau tocmai din ignoranța a-

www.dacoromanica.ro

cestor legi. Sufletul elevului erà considerat ca în afară de orice legătură cu materia, ca un dar divin, şi în consecinţă se presupunea că desvăluirea adevărului trebuea să i se facă lui pe o cale analogă cu acea pe care venise şi creaţiunea lui: pe calea mistică ; a zis şi s'a făcut. Învăţătorul ilumină inteligenţa elevului, întocmai cum Dumnezeu, cu suflarea sa divină, a creat viaţa sufletului. Şcoala viitoare sub influenţa noilor concepţiuni filosofice se va depărtà din ce în ce mai mult de această cale [1]).

1) Semnalez în special articolele asupra metodelor în învăţământ a d lui dr. I. Simionescu, care propagà cu mult entusiasm această nouă direcţiune. In ultimul său articol, publicat în *Revista Română* dela 1 Iunie 1902, dânsul scrie, între altele :

Cunoscând bine fenomenele vitale ce le poate observà în jurul său, copilul se familiarizează cu ele şi la urmă se trezeşte conducându-se pe sine. Atrăgându-se atenţiunea necontenit asupra organismelor şi nevoile ce le au, se ajută nu numai la desvoltarea intelectuală generală a elevului, dar şi la căpătarea de cunoştinţe ce-i pot sluji în viaţa practică. Ingrijind o plantă cultivată, văzând în ce condiţiuni îi merge bine, va şti imediat foloasele ce resultă din această îngrijire şi deci învăţătura din şcoli va

www.dacoromanica.ro

Problema culturii, de asemeni va fi altfel înțeleasă de cum obicinuit se înțelegea până acum. Teoria energiei, învederând condiționarea reciprocă a sufletului și materiei, va face să se răspândeacscă

---

avea un ecou imediat și puternic asupra părții practice. In loc să se facă—cum se obicinuește—descripțiunea seacă a păpușoiului, plantă de la care țăranul nostru își trage hrana de căpetenie, s'ar urmări creșterea ei; s'ar studia în natura organizațiunea și cerințele ei; dacă s'ar pune alăturea fire crescute în pământ deosebit, s'ar da posibilitate viitorului cultivator să fie convins că și o plantă are nevoile ei, care fiind satisfăcute, se capătă roade bune. Ce tablou frumos s'ar prezenta cui-va, când ar vedea pe profesor cu elevii săi făcând lecții sub cerul liber în jurul unui strat cu legume ori a unei mici grădini cu păpușoi ori grâu.

Copilul de sătean, crescut în mijlocul naturii, ar simți că școala nu e o temniță întunecată, neacrisită, în care el e silit să stea ceasuri întregi fără mișcare, ci e un loc, unde învățătorul îl face să vadă mai bine și să-și dea seamă de tot ce el cunoaște fără nici un căpătâi. Prin aplicarea observării ca element de studiu se deșteaptă în copil, în mai mare grad, curiositatea; atenținea devine puternică și, mai ales, căpătând încredere în judecata lui hrănită necontenit de observări adevărate, elevul devine om în toată puterea cuvântului, cu voință și pricepere în vremurile de luptă.

www.dacoromanica.ro

mai mult convingerea, că adevărată cultură nu se poate susține pe bunurile sufletești, sau pe bunurile materiale luate isolat, ci pe armonizarea tuturor acestora. Viitorul va înlătură astfel multe din decepțiunile la cari asistăm noi astăzi.

Dar cu deosebire se vor resimți de această schimbare problemele morale propriu zise.

„Liberul arbitru", care a stăpânit atâta timp morala filosofică, va perde în noua filosofie principalele sale argumente. Prin cunoștința mai amănunțită a transformărilor energiei psihice, se va cunoaște mai amănunțit și cauzalitatea actelor de voință, și astfel va dispare din mintea omului ilusiunea unei absolute spontaneități. Libertatea morală va fi înțeleasă atunci în conformitate cu determinismul, care guvernează întreaga natură.

Educațiunea morală și educațiunea religioasă suferi-vor ele după urma părăsirii liberului arbitru? Din contră, ele vor avea să câștige. Judecate prin prisma determinismului științific, moralitatea va consista pentru oameni în fapte, iar nu în precepte; religiositatea în sentimentele vii ale sufletului, iar nu în ceremo-

www.dacoromanica.ro

nial. Educațiunea, condusă pe baze științifice, va fi mai adâncă și mai eficace.

In sfârșit, filosofia nouă, prin direcțiunea sa *monistă*, va contribui să înlăture una din consecințele cele mai urâcioase pe cari viața practică le suferă astăzi din influența vechei filosofii dualiste. Anume, ea va pune un acord între tendințele lăuntrice ale firii omenești, între tendințele spiritualiste și materialiste, și va evita astfel necesitatea *ipocriziei*: o atitudine morală așa de deplâns pentru societățile culte. Apoi, cu dobândirea acordului între tendințele lăuntrice ale sufletului individual, va fi mai ușor să se desvolte și solidaritatea socială, principala condițiune a energiei naționale.

www.dacoromanica.ro

IV

Energia Socială

1. — Prin practicarea științei, omul dobândește deprinderea de a dirija cu folos energia naturii, și ajunge, treptat, să transforme mediul înconjurător din indiferent și dușman, așa cum l'a cunoscut odinioară omul primitiv și îl cunoaște încă cel sălbatic, în prieten și sprijinitor al intereselor sale. Civilizația, cu care se fălește timpul nostru, nu reședă pe altă bază, decât pe această deprindere câștigată pe urmele științei. Omul civilizat, în deosebire de sălbatec, e un mai perfect utilisator al energiei universale, un mai conștient diriguitor al legilor acesteia de manifestare. Un diriguitor și nici de cum un creator, căci

www.dacoromanica.ro

creațiunea nu intră în sfera actelor ce poate săvârși o creatură pământească.

De altfel, în această privință, sfera puterii omului nu este mai mărginită decât aceea a naturii. Insăși natura nu creiază, ci numai modifică împerecherile elementelor sale. Știința nu este mai pre sus nici mai pre jos de orice procedeu natural, ea continuă opera de evoluție a multiplelor înfățișări, pe cari le scoate la iveală cuantumul neschimbat al energiei universale. Toate câte ni se înfățișează și toate câte se vor mai înfățișa în lume pe viitor, sânt datorite, odată pentru totdeauna, energiei ce durează dintru început; sânt izvorâte din actul de creațiune ce s'a săvârșit de odată cu începutul. Nici procedeurile misterioase ale naturii, nici progresele atinse de știință nu pot înfrânge această lege fundamentală. Actele de creațiune și dacă s'ar produce cumva, ele totuși ar rămâne în afară de înțelegerea și prevederea minții omenești. Noi înțelegem și prevedem în formule abstracte, numai aceea ce se deduce exact din cursul existent al legilor naturii: orice adaos nou ar fi o știrbire adusă acestui determinism, și prin urmare o alunecare din drumul sigur al Logicei.

www.dacoromanica.ro

Credința în subsistența actelor de creațiune este tot ce poate fi mai antiștiințific, și dacă ea se mai găsește încă în atâtea capete, aceasta este pe de-o-parte o probă de puțina răspândire pe care o are știința pe suprafața globului, și, pe de altă parte, o mărturisire a insuficienței în care se află cultura științifică a multora. Cu cât un domeniu al naturii e mai puțin cunoscut, cu atât fenomenele ce-i aparțin lui sânt atribuite puterilor creatoare. Omul ignorant le socotește pe toate fenomenele naturii, pe cele mai elementare, ca și pe cele mai complexe, ca fiind faptele unor ființe misterioase, cari, după a lor voie, le produc sau nu. Dar cu cât ignoranța descrește, cu atât slăbește și credința în posibilitatea noilor creațiuni. In decursul secolilor, fenomenele ce aparțin demeniului Fisicei, Chimiei, Astronomiei, s'au emancipat treptat de sub jugul acestei credințe; iar în zilele noastre asistăm la emanciparea fenomenelor biologice. Toate aceste fenomene, cari pentru ignorant sânt datorite cauzelor supranaturale, pentru omul modern, cu o cultură științifică, sânt produse, în mod necesar, din deslănțuirea cauzelor na-

www.dacoromanica.ro

turale existente. Numai înțelegerea fenomenelor ce aparțin științei sufletului și Sociologiei este mai greu de săvârșit; motive de natură și origină felurită vin să o împedice. Și, e probabil, că mult timp încă, în vreme ce la explicarea fenomenelor biologice nu se va face vorbă de puteri supranaturale, ci fiecare va căuta să le înțeleagă ca o formă a energiei existente, să persiste totuși în credința mulțimii părerea, că sufletele omenești sânt datorite, fiecare individual, unui act de creațiune divină, și că viitorul unei societăți depinde de întâmplare.

Din fericire, afirmarea adevărului științific nu așteaptă să fie consacrat cu majoritate de voturi, și astfel putem avea, alături de credințele cele mai eronate asupra sufletului și asupra societății omenești, științe ca Psihologia și Sociologia. Pe acestea din urmă le cultivăm noi, fără a ne îngriji de persistența erorilor care le coexistă. Credințele eronate vor dispare din momentul în care adevărata știință va răspunde la toate întrebările pe cari le pune mintea omenească. Până atunci ele sânt, relativ, un rău necesar.

www.dacoromanica.ro

Premisa de la care pornesc cercetările noastre asupra energiei sociale este aşa dar următoarea: Educatorii de suflete, precum şi conducătorii vieţii sociale, dacă influenţa lor este să fie rodnică, trebue să se conforme metodei celorlalte ştiinţe şi, prin urmare, să renunţe cu desăvârşire la ajutorul pe care judecata populară îl aşteaptă dela puterile creatoare. Nici un rezultat, din câte se pot dobândi pe terenul social, nu face excepţiune de sub legea energiei universale. Întocmai cum inginerul care pentru realizarea unei opere industriale lasă la o parte intervenirea cauzelor supranaturale şi prevede toate efectele din distribuirea agenţilor naturali, tot astfel va trebui să proceadă şi acel ce doreşte a realiza o operă socială. Dezvoltarea sufletului, ca şi dezvoltarea societăţii, sânt strict determinate de legile cauzelor existente; din nimic nu se va crea ceva: nici fericrea sufletească, nici prosperitatea socială; ci ambele acestea se vor produce, în mod necesar, şi se vor înţelege ca atare de acel ce ştie să pătrundă în rostul legilor lor.

Farmecul ce a întovărăşit şi întovă-

www.dacoromanica.ro

răsește totdeauna, în mintea omenească, credința în actele de creațiune, nu va fi însă cu desăvârșire perdut. Gonit de știință ca o amăgire, el va fi cu atât mai mult îmbrățișat de artă. In conceperea și executarea operelor de artă, imaginațiunea omului va regăsi iarăși plăcerea de a crea, pe care ea o exteriorizase altădată în puterile supra-naturale; prin lărgirea domeniului artei se va întreține isvorul fermecătorilor al râvnei spre ideal. Omul artist va avea să se preocupe mai puțin de legile abstracte ale Logicei și va lăsa activității sale îndrumarea ce i-o va da inspirația. Artistul va complecta astfel pe omul de știință.

2. — Dar dacă prin legea lor fundamentală, atât Psihologia cât și Sociologia, se subsumează postulatului conservării energiei, nu mai puțin adevărat este însă că, în stăpânirea domeniului lor de fenomene, aceste două sânt mult mai puțin înaintate decât celelalte științe. Fenomenele la cari ele se referă, pe lângă că sânt în genere mai complexe, dar chiar și cele mai elementare dintre ele, au o desfășurare complicată, care nu se poate urmări cu atâta ușurința, cum se poate

www.dacoromanica.ro

urmări desfăşurarea fenomenelor fizice şi chiar biologice. Direcţiunea lor d'abia se poate întrevedea, necum reţine în formule abstracte. De aceea şi aplicarea rezultatelor, pe cari aceste două ştiinţe le oferă vieţei practice, cere mai multă atenţiune şi mai multă destoinicie, decât cere aplicarea rezultatelor produse de ştiinţele exacte. Când este vorba de punerea în practică a cunoştinţelor psihologice şi sociologice, nu se poate în de ajuns recomanda prudenţa. Omul de teorie şi omul de practică nu au, în sfera acestor ştiinţe, aceeaşi independenţă unul de altul, precum o găsim aiurea. Mai în totdeauna, în cazurile fericite, unul şi altul formează una şi aceiaşi persoană.

In special, aceea ce constitue principala dificultate, care opreşte progresul prea repede al ştiinţei fenomenelor sufleteşti şi al ştiinţei fenomenelor sociale, residă în dependenţa evolutivă în care se găsesc, fenomenele din aceste două ştiinţe, între dânsele; dependenţă care fixează fiecărui fenomen o părticică de timp ca a sa, şi prin aceasta îi constitue un fel de individualitate proprie. Fenomenele fizice se repetă într'un mod atât de uniform, în

www.dacoromanica.ro

cât omul de știință, fără a comite o eroare însemnată, poate face abstracțiune de seria istorică a evoluțiunii lor. In orice moment de timp, când condițiunile lor antecedente sânt date, ele se produc și se combină, fără ca efectele să se resimtă de ordinea succesiunii. Așa, s. ex., forța mecanică inmagazinată în cantitatea de apă ce formează ghețarii Combe și Freydanne, utilizați de uzina inginerului A. Bergès, ar fi putut ca să dateze din chiar anul construirii uzinei, și nu de zeci de ani, cum e cazul în realitate, și cu toate acestea canalizarea ei s'ar fi operat după aceleași legi și după acelaș calcul. Timpul n'ar fi schimbat nimic din efectele prevăzute. Și pe viitor de asemeni, fie că aceeștă forță s'ar micșora sau ar spori, cuantumul efectelor sale ar fi totuși tot așa de strict determinat ca mai nainte. Cu un cuvânt, înfățișările energiei fizice nu își schimbă natura după momentul de timp în care se produc; ele nu au o istorie a lor propriu zisă; ele se repetă azi și mâine, și peste o mie de ani într'un mod aproape uniform[1]).

1) Zic „aproape", fiindcă legea entropiei ar contrazice aceste afirmări, dacă ele ar fi luate

www.dacoromanica.ro

Pe când nu tot astfel se petrece cu fenomenele sufletești și mai ales cu cele sociale. Repetiția acestora stă în dependență de momentul în care ele se produc. Acelea ce vin în urmă nu se pot calcula isolat de celelalte, ci în funcțiune, adică în dependență de cele ce preced. Înfățișările energiei sufletești, și cu deosebire acele ale energiei sociale, au totdeauna caracterul unor serii istorice; ele sânt ca părțile unui tot, și prin urmare nu se pot izola prin simpla îndepărtare a lor în spațiu, cum se pot izola, de regulă, înfățișările energiei fizice. O perioadă din desvoltarea sufletească a unui individ, sau a unei societăți, luată în parte, bunioară, nu se va preciza nici odată cu exactitatea cu care se preci-

în mod prea absolut. După legea entropiei, formele energiei nu se transformă indiferent, fără perdere, una într'alta, ci după o ordine de preferență. Forța mecanică, s. ex., se transformă fără rest în căldură, pe când căldura nu tot așa în fenomen mecanic. In circuitul formelor energiei, căldura e avantajată. Această avantajare constitue o adevărată istorie pentru cuantumul energiei luată în total. Dar această istorie atinge cu o aproximație foarte minimă desfășurarea fenomenelor fizice. De aceea menținem deosebirea între aceste din urmă și cele sufletești și sociale.

www.dacoromanica.ro

seazâ viteza sau volumul de apă a unui fluviu din diferitele regiuni ale cursului său. Prima este partea unui tot istoric, pe când volumul de apă este partea unui tot spațial. Această diferență decide asupra metodelor ce se vor aplica în studiul fiecăreia în parte.

3. — Din această diferență decurge o importantă consecință pentru cercetările noastre asupra energiei sociale. (Lăsăm la o parte energia sufletească, de care se ocupă Psihologia, fiindcă pe aceasta am tratat-o pe larg cu altă ocazie [1]).

Consecința de care vorbiam este următoarea: Maximul de efecte utilizabile, ce se pot obține din dirijarea unei forme de energie, maximul ce se subînțelege de obiceiu în conversația zilnică de câte ori se întrebuințează cuvântul energie, se va determina, așa dar, în mod deosebit după cum se va avea în vedere energia fizică, sau energia socială. La dirijarea energiei fizice omul de știință iese victorios, de îndată ce posedă mijlocul de a stăpâni poziționea spațială a elementelor energetice. Astfel a și reușit indus-

1) Vezi *Problemele Psihologiei* (Studii filosofice II și III). Ediția II-a, 1901.

www.dacoromanica.ro

tria de astăzi să fie atât de superioară industriei din trecut, și tot astfel va progresa ea în viitor. Pe fiecare an se utilizează pentru scopuri industriale suprafețe mai întinse de energie, și nimic nu ne face să întrevedem unde se va opri această tendință de acaparare. Dela captarea micelor curente de apă, pe cari le utilizau morile de altă dată, și până la captarea ghețarilor este o distanță însemnată; dar o așa distanță va deveni colosală, când ne gândim că foarte probabil în viitor omul de știință va ajunge să înlocuiască energia calorică, produsă de combustiunea corpurilor, prin energia cu care razele solare îmbracă suprafața întreagă a globului. Fecare progres al științei atrage după sine în câmpul vieții industriale multiplicarea izvoarelor de energie utilizabile și biruința asupra distribuțiunii acestora în spațiu.

Astfel în mediul naturii fizice, odată stăpân pe distribuțiunea izvoarelor de energie, omul de știință poate să prevadă cuantumul efectelor cari se pot dobândi. Data istorică în care aceste efecte se vor produce îi este indiferentă. Pentru dânsul timpul este numai o mă-

www.dacoromanica.ro

sură uniformă și abstractă, prin mijlocirea căreia el exprimă pur și simplu legile de condiționare ale fenomenelor. Fiecare moment al duratei este în calculul său perfect identic cu un oricare alt moment, și ca atare el și poate substitui diviziunii timpului, fără nici un inconvenient, sistemul de măsură pe care îl dă mișcarea uniformă a unui punct în spațiu.

Cu totul altă importanță revine timpului în desfășurarea energiei sociale. Aci ordinea de succesiune are o valoare specială, căreia nu i se poate substitui, fără rest, diagramele în spațiu. Între fenomenele sociale, dependența cauzală este de o natură mai intimă, ea îmbrățișează caracterul unei filiațiuni istorice, deși prin aceasta ea nu e mai puțin susceptibilă de a forma obiectul cercetărilor științifice de cum îl formează dependența cauzală între fenomenele fizice, a cărei natură este mai desvăluită simțurilor de observațiune. Una și alta sânt foarte clare pentru o minte pregătită a le înțelege și deosebi. Dintr'un punct de vedere mai înalt ele nu se contrazic, ci se întregesc reciproc.

www.dacoromanica.ro

De aceea şi evaluarea efectelor,—lucru ce preocupă în primul rând pe omul practic,—se face la energia socială după altă normă decât la energia fizică.

Individualitatea socială capătă calificativul de „a avea energie,“ nu după cuprinsul spaţial al elementelor energetice. Ar fi, în adevăr, şi ridicol faţă de cuantumul covârşitor al energiei fisice, să se mai măsoare după acelaş sistem şi energia socială!—Se califică energia unei individualităţi sociale după capacitatea pe care o are dânsa de a se adaptă împrejurărilor externe în mijlocul cărora ea se desvoltă. Energia individualităţei sociale se dovedeşte prin virtualitatea pe care o au tendinţele acesteia de a se chema unele pe altele la actualitate, pentru atingerea unui scop; natura scopului însăşi fiind de altmintreli în sine indiferentă. Căci scopul depinde mai totdeauna de împrejurări, de situaţia geografică în primul rând, pe când perseverenţa în urmărirea scopului depinde direct de însăşi firea individualităţei sociale. Istoria ne exemplifică aceasta cu prisosinţă. Câte popoare mici, urmărind scopuri modeste, n'au deşteptat admiraţia lumii şi n'au ră-

www.dacoromanica.ro

mas ca pilde de energie, prin modul cum s'au condus! Câte-odată chiar scopul nici nu intră ca element de evaluare. In ce scop s'au opus Burii la înaintarea Englezilor spre centrul Africei? In scopul de a salva opera lor de civilizațiune; sau în scopul de a dispune numai ei, cu prețul nedreptățirei altora, de bunurile materiale ce le-a hărăzit natura teritoriului Africei de Sud? Cine s'a gândit măcar să-și cântărească admirația sa pentru energia acestui mic popor, după răspunsul ce s'ar cuveni unor asemeni întrebări?! Și așa în multe alte cazuri.

In afară de acestea, scopul care dirijează activitatea unei societăți este totdeauna greu de precisat, căci de regulă nu este unul, ci sânt mai multe. Fiecare membru al societății, sau în tot cazul fiecare clasă socială, potrivit poziținei ce ocupă, urmărește un scop care se abate în aparență de la cel total, și cu toate acestea rezultanta definitivă, când alcătuirea societății este bună, duce la bun sfârșit. Mai toate popoarele calificate ca energice sânt în această categorie. Nici unde nu întâlnim societăți organizate în vederea unui scop de mai nainte deter-

www.dacoromanica.ro

minat, aşa cum sânt maşinele eşite din mâna unui bun mecanic, ci peste tot locul societăţile au o activitate felurită, care desfide orice precisare teoretică. Când cauţi să pătrunzi în conştiinţele membrilor unei societăţi, găseşti totdeauna, ca motiv secret al activităţii fiecăruia, cu totul alt scop decât cel mărturisit în public. Unul urmăreşte câştiguri materiale; altul glorie şi onoruri; altul înaintarea ştiinţei şi ridicarea culturei morale; altul ilusiuni şi utopii; etc., în sfârşit fiecare îşi execută rolul său în parte, păstrând cu toate acestea o semnificare pentru întreaga totalitate. O unitate de vederi nu întâlnim nicăeri, atât la popoarele vechi, cât şi la cele moderne. La vechiul popor roman, bunioară, care să fi fost scopul, care a format pe bravii legionari, cuceritorii întregei lumi de pe atunci? Gloria, iubirea de patrie, (şi patria în care înţeles?); ori teama de a fi stăpâniţi de vrăjmaşi şi de a cădea în sclavie?... Cine poate pretinde a şti adevărul? Apoi exemplarul popoarelor de astăzi! Energia anglo-saxonă e în deobşte cunoscută. Dar în spre ce scop se manifestă ea? Spre a mări numărul drept-credincioşilor în

www.dacoromanica.ro

Christos, și în chipul acesta să întindă practica virtuților morale în omenire, cum pretinde majoritatea cugetătorilor acestei rase? sau spre a mări raza comercială a a-tot-puternicilor industriali?... Iarăși cine ar putea ști adevărul?! Nimeni, fără îndoială. Unitatea în care reside energia acestor popoare trebue căutată aiurea. Ea consistă, precum am mai spus, în perseverența cu care fiecare membru al societății urmărește scopul ce și l'a propus, adică încordarea activității însăși, iar nu în valoarea scopului urmărit. Aceasta e așa de adevărat, în cât sub constrângerea observațiunilor des repetate, sociologii cari s'au ocupat cu aceste probleme, preferă a întrebuința termenul de *energie a rasei* în locul aceluia de *energie a poporului*, cum ar trebui să fie exclusiv, dacă unitatea scopului ar da nota fundamentală a energiei sociale. Prin energia rasei acești cercetători subînțeleg că unele popoare, diferite sub raportul situațiunei geografice și a tendințelor politice, pot fi totuși cuprinse la un loc și socotite ca purtătoarele aceleiași energii sociale. Exemplul rasei anglo-saxone, citat mai sus, este în această privință un exemplu

www.dacoromanica.ro

tipic. Câte popoare nu se declară ca aparținând acestei rase!

De aceea nu putem în deajuns repeta afirmarea de mai sus: Energia socială nu consistă în faptul că toți membrii unei societăți au într'un grad ridicat conștiința scopului final pe care l'ar fi urmărind societatea întreaga, ci ea consistă în faptul că fiecare membru al societății are o conștiință clară asupra aceia ce trebue el să facă după o zi pe alta. Scopul final este ca piatra care încunună edificiul; fapta de toate zilele este bolta pe care edificiul se zidește. Când aceasta din urmă este solidă, pe cea d'întâiu lesne o putem așeza.

Nu este momentul acum ca să desvolt mai departe aceste afirmări generale, argumentarea lor ar necesita aproape schițarea unui întreg sistem filosofic; mă mărginesc numai deocamdată, a le reda mai întâiu sub o formă mai populară și apoi a le complecta cu câteva cestiuni de actualitate.

Un cititor neobișnuit cu fraseologia abstractă filosofică [1]) i-s'ar putea tălmăci

1) Problema deosebirei legilor naturei fizice de cele sociale-istorice este tratată și în limba

www.dacoromanica.ro

generalităţile de mai sus sub următoarea formă: Energia socială a unui popor nu se judecă după idealurile mai mult sau mai puţin înţelese, cari fluturează în opinia publică, ci după obişnuinţa pe care o are majoritatea cetăţenilor de a-şi îndeplini datoriile zilnice. Când intri pentru prima oară într'o ţară şi doreşti a cunoaşte poporul care o locueşte, sub punctul de vedere al energiei sociale, nu-ţi perde timpul întrebând pe conducătorii sau cugetatorii acelui popor asupra idealurilor şi scopurilor finale..., ci intră în mijlocul vieţii acelui popor, observă punctualitatea şi încordarea activităţei lui zilnice. Cum îşi înţelege interesele sale zilnice lucrătorul? Cum negustorul? Cum rentierul? Cum îşi înţeleg datorile lor funcţionarul, profesorul, preotul şi militarul? Ai intrat într'o prăvălie şi ai asistat timp de câteva ore la târgul ce se face între vânzător şi cumpărător; ai căpătat o impresie sigură despre onestitatea sau neonestitatea celui ce vinde şi

---

română de către d. Xenopol în importanţa sa scriere *Principiile fundamentale ale Istoriei* (Iaşi 1900). In literatura filosofică germană această problemă este de mult la ordinea zilei.

www.dacoromanica.ro

despre încrederea sau neîncrederea celui ce cumpără; ai observat economia sau risipa de timp ce se face până la fixarea preţului..., atunci ai în deajuns pentru a-ţi forma judecata. Nu-l întreba pe negustor dacă îi merge negoţul. Orice ţi-ar spune el e mai inexact de cum îţi poate spune observaţia ta proprie. Negoţul este în prosperitate sau nu, după cum sânt mai lăţite sau mai restrânse raporturile de onestitate între vânzător şi cumpărător... De asemenea observă viaţa lucrătorului. Eşti într'o fabrică, sau într'un atelier mic, urmăreşte-l atent pe lucrător, atât în orele lui de lucru, cât şi în cele de repaus. Un gest, o vorbă surprinsă la timp îţi vor spune asupra lui tot aşa de mult, cât ţi-ar spune cele mai minuţioase monografii. Când te vei despărţi de dânsul vei şti dacă el formează un element de progres sau nu, un element de energie sau un candidat la parasitismul social. De asemenea observă pe rentierul care trăeşte în acea ţară. Nu în cele ce spune, ci în cele ce făptueşte. Care este distribuţia rolurilor în familia sa? Cum e fixat bugetul cheltuelelor sale zilnice? Un lucru de nimic te va aduce să judeci mai

www.dacoromanica.ro

adânc asupra valorei lui sociale, de cum te-ar aduce să judeci o convorbire cu dânsul timp de mai multe zile! Și tot așa observă pe funcționar, pe preot, pe profesor, pe militar. Până la ce grad de punctualitate își îndeplinesc aceștia datoriile lor? Sânt ei sincer devotați serviciului, sau sânt numai rentierii budgetului servit de Stat? Surprinde-i, dacă se poate, în cele mai mici detalii ale meseriei lor! La discuții teoretice, nu-i nevoie să te amesteci cu dânșii, căci vorbele ce le vei auzi sânt de împrumut, singure faptele sânt averea lor proprie!

Apoi când ai terminat prin a-i cunoaște pe fie-care în parte, privește în totalitate un oraș, sau o parte a acelei țări. Din dispoziționea drumurilor, din construcția caselor, din măsurile de igenă ce să păstrează de public, din localurile de reuniune și de petrecere, din formele cele mai externe ale relațiunilor între oameni, până și din gesturile cele mai inofensive, vei avea câte o lămurire asupra intensității vieții sociale la care asiști. Nu te preocupa de scopul final în spre care se îndreaptă această viață. Ori-care ar fi scopul ei,

www.dacoromanica.ro

dacă observaţiunile tale de detaliu ţi-au probat perseverenţa şi iubirea de muncă a cetăţenilor, fii fără teamă asupra soartei acelui popor. Idealurile cari lipsesc acum, se vor altoi ele cu timpul, şi de la sine! Teme-te însă de soarta poporului ai cărui cetăţeni au capetele luminate asupra idealurilor îndepărtate, dar au mâinile indolente la îndeplinirea datoriilor zilnice. Un asemenea popor poate fi calificat, în cazul cel mai bun, ca generos, nici odată însă ca energic.

După aceste zise, sperăm a fi făcut mai uşoare la înţeles generalităţile expuse mai sus, şi venim acum la cestiunile de actualitate, pe cari le promiteam.

4. — In timpul din urmă noţiunea energiei este oare-cum la modă, aşa că nu e de mirare să o întâlnim şi la noi amestecată în cele mai variate discuţiuni de la ordinea zilei. Cu deosebire în trei ocaziuni solemne, ca să zic ast-fel, înţelesul ei este vizat în mod direct, anume:

1) In judecata programelor politice; 2) în alegerea unei direcţuni pentru învăţământul public şi 3) în propunerea

www.dacoromanica.ro

diferitelor măsuri pentru a întări patriotismul. In câte-și trele aceste cestiuni, discuțiunea se învârtește în jurul noțiunii energie, și după înțelesul ce i se dă acesteia, înclină și cumpăna judecății.

Le vom trece în revistă una după alta pe scurt, pentru a vedea cari din soluțiunile ce se aduc lor sânt în acord cu adevărurile desvoltate mai sus.

In judecarea programelor politice, noțiunea energiei este mai mult subînțeleasă de cât exprimată în discuțiunile noastre politice. Se pare că un sentiment de pudoare reține pe mulți dintre acei ce iau parte la discuțiune să-și îmbrace ideile lor pline de echivocuri, în cuvinte cari amintesc o prea proaspătă origină științifică. Dar acolo unde discuțiunea este serioasă, noțiunea se găsește și ea negreșit.

Un program politic, în țară la noi sau aiurea, trebue să tindă la consolidarea energiei sociale. Omul politic, în sfera acțiunii lui, are misiunea să pregătească mijloacele prin cari să se mențină tensiunea activității sociale, dacă nu chiar să sporească. In special, grijei lui e

www.dacoromanica.ro

lăsată direcţiunea economică a societăţii. Prin legile pe cari el le alcătueşte şi le aplică, va trebui să se aplaneze dificultăţile momentului şi să-şi deschidă drum cerinţele viitorului.

Un program politic va fi deci judecat, după criteriul, pe care îl stabileşte în mintea fie-căruia, noţiunea energiei sociale. E înţelesul acestei noţiuni incomplect, greşit va fi atunci şi criteriul pe care ea îl va stabili. Ast-fel, când din noţiunea energiei sociale lipsesc principalele momente, cari caracterisează natura fenomenelor sociale, şi anume: filiaţiunea istorică a acestora, valoarea specială a timpului în desfăşurarea lor şi, mai presus de toate, întâietatea intereselor reale şi actuale, asupra celor neprecise şi îndepărtate, atunci, negreşit, poate ajunge uşor cine-va să judece că un progam politic e cu atât mai bun, cu cât este mai împodobit şi mai neguros. Oamenii politici, cari au o aşa falşă ştiinţă despre natura fenomenelor sociale, vor considera programul lor ca un mijloc de agitaţie sau,—după cum se exprimă lucrul mai alt-fel, gândindu-se totuşi în acelaş sens, — ca un focar al i-

www.dacoromanica.ro

dealului, ca o vecinică aţâţare spre progres. Cu asemenea programe să fălesc, în special, socialiştii şi utopiştii doctrinari din toate ţările. Pentru acel ce pătrunde însă natura fenomenelor sociale, criteriu unui bun program politic consistă cu totul în alt-ceva. El consistă în primul rând în înţelegerea momentului prin care trece desvoltarea unui popor, sau cum neîntrecut de bine se exprimă unul din cugetătorii neamului nostru, d-l T. Maiorescu: adevăratul program al unei politice reale este scoaterea la iveală şi elaborarea acelor idei, cari într'o anume ţară şi într'un anume timp sânt indicate de împrejurările de fapt şi trebuesc efectuate în ordinea treptată a urgenţei şi a importanţei lor, în timpul apreciabil al generaţiei în care se produc [1]).

Acest criteriu este, neîndoios, singurul, care se poate împăca cu noţiunea ştiinţifică a energiei sociale.

1) Acest adevăr a fost desvoltat de d-l Maiorescu în diferite ocaziuni. Recenta lui formulare o găsim în discursul rostit în ziua de 24 Iunie 1902, la congresul partidului conservator. (V. *Revista Română*, I, No. 11—14).

www.dacoromanica.ro

A doua cestiune era alegerea unei direcţiuni pentru învăţământul public.

La prima vedere enunţarea unei asemeni cestiuni surprinde. Invăţământul public, întru cât el tinde la răspândirea cunoştinţelor ştiinţifice, pare a nu fi susceptibil de felurite direcţiuni. Indoiala era cu putinţă, cel mult odinioară, când se tăgăduia cu obstinenţă eficacitatea ştiinţei pentru formarea cetăţenilor. Dar acum această opoziţiune în contra ştiinţei e în descreştere pretutindeni. La noi în ţară ca aproape că nu mai e representată. Direcţia ştiinţifică utilitară stăpâneşte, fără concurenţă, organizarea învăţământului nostru public. In consecinţă statul impune celor doritori de şcoală alegerea carierelor practice. Plaga funcţionarismului, de pe urma căruia am avut atâtea de suferit, ne-a aruncat fără reservă, pe povârnişul curentului de astă-zi. Şi acest curent e aşa de puternic, în cât pentru multă vreme încă, în ţara noastră, procesul între diferitele programe de învăţământ rămâne pe deplin câştigat de programul ştiinţific utilitar. Iată-ne dar asiguraţi pentru viitor! Şcoala română stă de acum înainte

www.dacoromanica.ro

în serviciul științei! La o parte cu limbile vechi, latinească și grecească! Pe brânci copii asupra cărților de fizică și chimiă! Școala ne va dă pe viitor mai puțini poeți, dar în schimb, mai mulți și mai buni comercianți, ingineri, industriali mici și mari, maestrii și meseriași formați, etc. Comorile ascunse în pământul țării vor fi exploatate în curând de către aceștia, și prin urmare o nouă eră de prosperitate se deschide înaintea poporului nostru!

Și cu toate acestea, pe mine unul aceste frumoase promisiuni nu mă ademenesc de loc. Ceva mai mult, eu cred că în cazul în care ne găsim noi, am dreptate să aplic mai curând adevărul, bine demonstrat prin experiențele făcute aiurea, adevărul anume, că la noi nu s'a schimbat încă nimic din vechia stare de lucruri, pe câtă vreme nu s'au schimbat de cât numirile obiectelor de studiu. Doctorii în științele fizico-chimice sânt, în unele cazuri, tot așa de neproductivi ca și doctorii în filologie și drept; precum iarăși în alte cazuri, ei pot fi foarte productivi pentru mersul general al societății, în tocmai cum pot fi une-ori doctorii

www.dacoromanica.ro

în filologie și drept. Căci nu obiectele de studiu formează pe om, ci metoda după care se face studiul; aceasta rămâne vie în mintea elevului și după ce el părăsește școala. Științele cele mai positive pot fi învățate după aceleași metode, după cari sânt învățate și limbile vechi clasice; adică pot fi învățate unele și altele, după metode bune, ca și după metode rele. Dacă învățământul vechei școale clasice s'a dovedit ca insuficient, pricina acestei insuficiențe n'a stat în natura obiectelor de studiu, ci în natura metodelor după cari s'a făcut predarea. Metodele vechei școale erau defectoase, căci ele se adresau memoriei elevului, iar nu judecății acestuia, cum ar fi trebuit. De aceea oamenii formați de ele erau neproductivi. Ei eșiau din școală cu memoria încărcată de cunoștințe, dar incapabili de a găsi în judecata lor o călăuză pentru activitatea practică. In cazurile cele mai bune, ei se asemănau cu acei înțelepți, pe cari îi găsim încă și astăzi în Orient, oameni cari își petrec viața lor întreagă contemplând fenomenele naturii și întinzând asupra acestora o rețea delicată de meditațiuni, dar in-

www.dacoromanica.ro

capabili de cel mai mic început de activitate serioasă.

Adevărata schimbare de direcție, dela care se poate aștepta și o îndreptare a răului, nu stă în înlocuirea obiectelor de predat, ci în înlocuirea vechei metode pasive, care se adresa memoriei, cu o metodă activă, care să se adreseze judecății. Acel ce va săvârși această schimbare va avea pe deplin dreptul la titlul de reformator al învățământului public. Căci știința numai sub această formă este o călăuză a energiei sociale. Cunoștințele reținute de memorie n'au întru nimic valoarea unor panacee universale; ca să devină folositoare, ele trebuesc să fie susținute de o atitudine specială a inteligenței celui ce le primește, atitudine asupra căreia am insistat îndeajuns într'unul din capitolele precedente.

Din nefericire, o asemenea schimbare nu se poate decreta după o zi pe alta. Cele mai bune intenții ale unui ministru de instrucție publică n'au încă puterea ca să constitue de sine reforma instrucțiunii publice.

O reformă serioasă se efectuează nu-

www.dacoromanica.ro

mai treptat, prin alungarea vechilor metode şi prin cucerirea şcolilor la practica bunelor, adevăratelor metode ştiinţifice. In primul rând, prin intrarea Universităţii pe această cale, căci Universitatea formează pe profesorii celorlalte şcoli.

Prin urmare, argumentarea ne aduce încă odată la părerea exprimată cu câteva pagini mai sus: O bună direcţie în învăţământul public, nu poate fi inaugurată de cât prin şi în mijlocul Universităţii.

Vin la a treia cestiune: propunerile ce se fac pentru întărirea patriotismului.

Aceste propuneri sânt mai mult de cât la modă, ele sânt o obsesiune. Fiecare are ceva de propus: unul propune să se dirijeze în sens patriotic predarea istoriei prin şcoli şi să se dea mai multă importanţă sărbătoririi datelor istorice; altul să se ţină conferinţe sătesti şi predici prin biserică; iar altul, să se înfiinţeze societăţi cari să ajute tipărirea cărţilor cu cuprins patriotic pentru popor; în sfârşit, altul, să se revină la vechile obiceiuri, la vechile costume, la vechile tradiţiuni...

Deosebirea propunerilor dovedeşte, în

www.dacoromanica.ro

cele mai dese cazuri, discordia sau vanitatea oamenilor. In cazul de față însă, nici una nici alta. Aceea ce scoate la iveală atâtea propuneri e mai curând sentimentul, ce a cuprins de odată mai multe suflete, că e timpul să se sfârșească cu actuala stare de lucruri: sentimentul general că pentru desvoltarea energiei neamului nostru, întărirea patriotismului este o condițiune necesară.

Prin acest sentiment este dată și prima condițiune, care va unifică cu timpul dorințele propuitorilor. O a doua condițiune, mai eficace, va fi dată în curând prin unificarea părerilor asupra înțelesului ce trebue să-l aibă formula „desvoltarea energiei neamului nostru".

In adevăr, în ce să consiste energia neamului nostru? In afirmarea numelui de Român? A fost un timp, de sigur, când și acesta era un semn de energie! Patriotul se recunoștea după numele ce purta. Să sperăm însă, că acest timp a trecut acum, când numele de Român s'a fixat pe harta Europii. De acum înainte, de oarece vecinii nu ne mai discută numele, să lăsăm și noi în pace pe concetățenii, cari n'au avut norocul

www.dacoromanica.ro

(sau prevederea) să-și aibă numele terminat în *escu* sau *eanu*...

Ori să consiste energia neamului în aprofundarea cu care se studiază istoria neamului? In sărbătorirea datelor istorice? Odinioară poate iarăși că da. Era o vreme, când fii țării, instruiți în școlile străine, se rușinau de trecutul strămoșilor lor; când faptul de a te ocupà de istoria națională era un act de mare curaj... Să *sperăm* însă, că și această vreme s'a dus pentru totdeauna!

In sfârșit, dacă nu s'o facă să consiste, dar să ajute oare energiei neamului nostru, faptul că se răspândesc scrieri cu cuprins patriotic pe la sate? Sau că se îndeamnă la practicarea obiceiurilor și costumelor vechi? Intr'o slabă măsură de sigur că da; dar judecate mai de aproape, asemenea propuneri nu pot avea pretențiunea de a definì patriotismul, de care noi avem nevoie acum. Nu sântem astăzi nici sub o dominație străină, nici amenințați de vr'o invazie, ca să ne gândim a face dintr'o funcțiune elementară a statului sau a publicului, o datorie de patriotism!

Mai sânt și alte propuneri, în afară

www.dacoromanica.ro

de cele enumerate aci, între cari mai des auzită este următoarea: Să se grăbească cu înființarea băncilor de credit și economii pe la sate; să se pună bazele cât mai multor societăți cooperative!

Nimeni nu poate contesta importanța acestor propuneri; dar ce au ele de a face cu patriotismul? Dacă băncile de credit și economie sânt cerute din patriotism, de ce nu atunci tot astfel și întinderea rețelei de căi ferate, exploatarea minelor, introducerea sistemelor de îngrășăminte la munca agricolă, terminarea portului Constanța, construirea unui pod peste Dunăre la T.-Severin, înființarea unei societăți pentru fabricarea și exportarea conservelor alimentare, etc., toate întreprinderi destul de importante pentru desvoltarea economică a țării? Noi credem mai curând, că toate aceste propuneri trebuesc lăsate pe seama priceperii technice a oamenilor de guvern și a cunoscătorilor în materie, iar nu să fie impuse prin patriotism! Altfel sfera patriotismului ar amenința să înghită toate sferile noastre de activitate.

Nu voesc ca după toate acestea să fac la rândul meu o nouă propunere; sânt

www.dacoromanica.ro

însă dator o concluziune. Ea se impune chiar din cele arătate mai sus asupra energiei sociale.

Inainte de toate, este de la sine înțeles, că actele cetățenești nu se judecă drept patriotice, după o singură normă valabilă în toate timpurile, ci după o normă care variază în fiecare epocă, sub înrâurirea condițiunilor speciale în cari să desvoltă societatea. Aceea ce este considerat astăzi ca patriotic, poate să ajungă a fi considerat mâine ca indiferent, precum tot așa, aceea ce a fost ieri considerat ca patriotic, să înceteze de a mai mai merita acest calificativ astăzi. Acesta este tocmai și cazul cu actele propuse mai sus. Ele au fost lăudate și judecate ca patriotice odinioară; și cu drept cuvânt, pe cât timp activitatea publică nu ajunsese să-și îndeplinească cele mai elementare ale sale îndatoriri; când școala nu răspândise încă nici o rază de lumină asupra istoriei trecutului și nu deșteptase în nici un suflet iubirea pentru cultura proprie românească; când organizația statului era mai mult de cât defectuoasă, și conștiința publică foarte obtusă. Atunci activitatea cetățe-

www.dacoromanica.ro

nească trebuia să suplinească, prin patriotism, aceea ce în condițiuni obicinuite ar fi trebuit să se producă de la sine. Dar astăzi aceste condițiuni în mare parte au fost atinse, sau în tot cazul, sânt pe cale de a se atinge în mod natural; și prin urmare nu mai este momentul de a lăsa pe seama patriotismului o activitate pe care viața noastră socială o cere să fie obicinuită și publică. Să înceteze dar patrioții noștri de a mai face pe apostolii învățământului public, sau pe organizatorii nechemați ai institutelor de credit și economie..., Statul român este în măsură astăzi să dea și buni profesori și buni cunoscători în ale finanței! Dar cu această restrângere să nu-și creadă rolul lor ca sfârșit.

Sânt multe alte ocaziuni în care activitatea facultativă a cetățenilor poate ajutorà, cu folos, dezvoltarea organizațiunii noastre sociale, și anume atunci când, din nenorocire, aceasta este prea defectuoasă, ca să se asigure ea singură. In aceste ocaziuni ar trebuì să se arate ei gata la sacrificiu și generoși, iubitorii neamului român! In aceste ocaziuni

www.dacoromanica.ro

se pune la încercare tăria patriotizmului lor!

A le înșira pe toate aceste ocaziuni, cum ele sânt atât de numeroase, ar fi prea obositor. Dar cine nu le cunoaște, odată ce este făcut atent asupra cauzei lor generatoare?

Organizațiunea statului nostru a ajuns, prin felurite împrejurări, în cursul secolului al 19-lea, să-și aproprie multe din instituțiunile Apusului, în mijlocul cărora noi trăim și tindem să ne desvoltăm în viitor. Din nenorocire însă, societatea română nu era nici pe atunci și nu este nici acum destul de pregătită, pentru ca dimpreună cu partea formală a instituțiunilor, să-și aproprie și viața sufletească a acestora, în primul rând respectul ce li se datorește din partea cetățenilor. Convingerea că o instituțiune e fără utilitate, pe câtă vreme ea nu se practică într'un mod cinstit, lipsește multora. De aci un mare desavantagiu pentru timpul în care trăim și un mare pericol pentru viitorul nostru social. Falsificarea instituțiunilor publice amenință să devină la noi o deprindere

www.dacoromanica.ro

tolerată de toată lumea; o demoralizare lentă a energiei noastre naționale.

La întinderea acestui rău statul însuși nu se poate opune cu nimic serios. Cu ce s'ar opune dânsul? Cu legi moralizatoare? Dar prin acestea el ar aduce, din contră, o precipitare a răului! Și chiar de n'ar aduce o precipitare, ar fi de fapt să inaugureze o legiferare fără de sfârșit. Cine să prevadă toate abuzurile și hatârurile, interpretările pătimașe și necinstite, păsuirile și negligențele, etc., de care se poate face culpabil un cetățean necinstit în serviciul unei instituțiuni publice?! Ar fi apoi consfințirea unui criteriu moral primejdios, pe care, din fericire, până acum îl întâlnim și la noi în prea puțină stimă, criteriul anume: de a judecă moralitatea unui om după simpla împrejurare că fapta lui intră sau nu în conflict cu condica penală!

Cu toate acestea, opera aceasta de adaptare a obiceiurilor cetățenești la practica cinstită a instituțiunilor împrumutate Apusului, este o condițiune *sine qua non* pentru desvoltarea energiei neamului nostru! Nu va realisa-o nici statul prin mijloacele de cari el dispune; nu va veni

www.dacoromanica.ro

ea nici dela sine prin forţa tradiţiunilor sau însănătoşirea moravurilor, atunci toată munca, ce s'a săvârşit în ţara noastră cu începere dela 1821, este compromisă. Inceputurile de civilizaţiune, cu cari ne mândrim astăzi, vor constitui pe viitor, o fortăreaţă a imoralităţei; o „Plevnă internă", mai grea de cucerit, decât Plevna cunoscută soldaţilor noştrii pe câmpul războiului de independenţă.

Iată dar, după părerea noastră, opera cea mare, cea mai urgentă operă, care rămâne să se săvârşească prin *patriotismul* generaţiunii de azi: ridicarea moravurilor publice la înălţimea inistituţiunilor cu cari ne-am înzestrat ţara. Fiecare, în marginile atribuţiunilor sale, să caute a aduce o îndreptare apucăturilor egoiste şi neoneste; fiecare să fie cinstit în raporturile sale cu lucrul public: să uite practica hatârului, a nepotismului, a păsuelii şi a altor obiceiuri datorite dezastroasei influenţe orientale.... Fiecare să se supună interesului public, reprezentat prin organele statului! Funcţionarul să fie al funcţiunii, iar nu al coteriei politice, sau al omului politic, care i-a acordat protecţia; legile să fie deopotrivă de

www.dacoromanica.ro

umane și de drepte pentru toți ; cetățeanul să nu speculeze drepturile și privilegiile acordate lui prin Constituțiune...

Practicând aceste îndatoriri, venim în ajutorul energiei neamului nostru, sântem adevărați patrioți.

Dar sânt prea modeste aceste îndatoriri ! Posibil. Ele sânt însă urgente, și un bun patriot trebue să gândească la interesele patriei, iar nu la vanitatea sa personală. Ordinea de succesiune prin care trece istoria poporului român impune, pentru momentele actuale, această formă a patriotismului. Ea nu e nici prea superioară, nici prea inferioară ; ea e aceea ce trebue să fie. In desfășurarea energiei sociale momentele timpului au fie-care o valoare specială, sânt însoțite de îndatoriri speciale ; omul de știință le constată, omul patriot le presimte.

Intărirea patriotismului stă ast-fel la îndemână fiecărui bun Român : Să fie fie-care patriot un exemplu de cinste și sinceritate în îndeplinirea datoriilor sale cetățenești !

Sfârșind, un ultim cuvânt către tinerimea universitară.

www.dacoromanica.ro

Dând publicității aceste pagini, se poate ca perspectiva morală, care se desemnează din cuprinsul lor să displacă multor dintre acei ce formează publicul cititor, și mai ales dintre acei ce se pretind a fi conducătorii opiniunei publice la noi în țară. Eu n'am vorbit nici de idealul național, nici de unitatea culturală a neamului, nici de misiunea civilizatoare a poporului român. Eu n'am deschis orizonturi infinite și decorative pentru cugetarea și aspirațiunile Românismului. Patriotismul, indicat de mine, nu este de natură a fi declamat la ocazii, cu gesturi solemne. Iar sfaturile mele, în ceea ce privește învățământul public, nu sânt dintre acelea cari dau aripi eroismului reformator. Bazat pe înțelesul științific al energiei sociale, eu am încercat să suggerez în mintea cititorului un nou criteriu de judecată; un criteriu, care să producă o revizuire a credințelor și idealurilor ce aveau până acum trecere în opinia publică.

De aceea recunosc că este greu să am aprobarea celor prea deprinși cu vechea stare de lucruri.

Dar în mediul tinerimei universitare

www.dacoromanica.ro

am cu totul alte speranțe. Am convingerea că, aci, conclusiunile mele nu contrariază, ci urmează și împuternicesc intențiunile unora; — a minorității, poate, azi; a majorității însă de sigur, mâine!

Tinerimea noastră universitară s'a aratat în toate ocaziunile gata să ia asupra sa rolurile cari cer sacrificii. Un rol dintre acestea este și acela care decurge pentru dânsa din concepțiunea energiei dată mai sus.

Tinerimea universitară trebue să premeargă activității cetățenești cu bunul exemplu al unei munci cinstite. In mijlocul ei, minciuna și hatârul să fie în oroare; respectul către instituțiunile statului, și în primul rând, către dinastie, să fie ca o deprindere de toate zilele.

Numai fiind astfel, tinerimea noastră universitară va dovedi că înțelege cerințele timpului, și prin urmare va arăta că este la înălțimea așteptărilor ce se pun într'ânsa.

E un rol care cere sacrificii, fără îndoeală! Cu minciună și hatâr se poate par-

www.dacoromanica.ro

veni mai uşor ! Cu nedreptate şi ură se poate câştiga mai mult ! Cu afişarea idealurilor decorative se poate face multă reclamă !...

Dar interesele superioare ale neamului nostru cer părăsirea acestor căi prea bătătorite până acum.

E momentul ca tinerimea noastră să înţeleagă bine problemele timpului, — ştiinţa timpului,—şi apoi să'şi pună sincer întrebarea : *în cotro ?*

www.dacoromanica.ro

TABLA DE MATERII

Pag.

Introducere. 1.—Rostul predicii morale în societatea veche și în Biserica creștină. 2.—Morala filosofică în deosebire de vechea predică morală. 3.—Lecțiunile de față sânt adresate în special tinerimei universitare. . . . 5

I. **Concepțiunea energetică asupra naturei.** 1.—Știința îndrumează pe om să-și adapteze agenți naturali la trebuințele sale. Știința este o putere. 2.—Noțiunea energiei. Concepțiunea energetică asupra naturei activează viața industrială. 3.—Un exemplu din industria franceză: l'houille blanche. 4. — Caracterisarea popoarelor din Apus în deosebi de cele din Orient, după gradul de aplicare pe care îl dobândește știința în viața practică 16

II. **De docta ignorantia.** 1—Ignoranța ascunsă sub verbalismul pedant este luată de multe ori drept știință. 2.—Învățământul nostru rural e departe de a aduce răspândirea științei în popor. 3. — Știința consistă într'o atitudine specială a inteligenții omenești. Răspândirea științei este datorită extensiunei universitare. 29

www.dacoromanica.ro

III. **Filosofia monistă.** 1.— Întrebarea : ce putem ști despre lume ? Răspunsurile filosofilor sceptici, materialiști și spiritualiști. 2.— Eroarea fundamentală a acestora. Sistemul filosofiei moniste și legile energiei. 3.—Schimbările produse de filosofia monistă în înțelegerea problemelor de actualitate 59

IV. **Energia socială.** 1. — Omul de știință dirijează dar nu crează energia. Fenomenele sufletești și sociale nu fac excepțiune dela legea conservării energiei. 2. — Natura fenomenelor sociale în deosebire de cele fizice. Valoarea specială a timpului în desfășurarea fenomenelor sociale. 3. — Evaluarea efectelor la energia socială după altă normă ca la energia fizică. Când se califică o individualitate socială ca *energică ?* Idealurile îndepărtate și datoriile zilnice ale membrilor unei societăți. 4.—Cestiuni de actualitate în legătură cu noțiunea energiei sociale : a) judecarea programelor politice, b) alegerea unei direcțiuni pentru învățământul public și c) propunerea diferitelor măsuri pentru întărirea patriotismului.—Ultim cuvânt către tinerimea universitară 85

www.dacoromanica.ro

www.bacfrancisca.ro